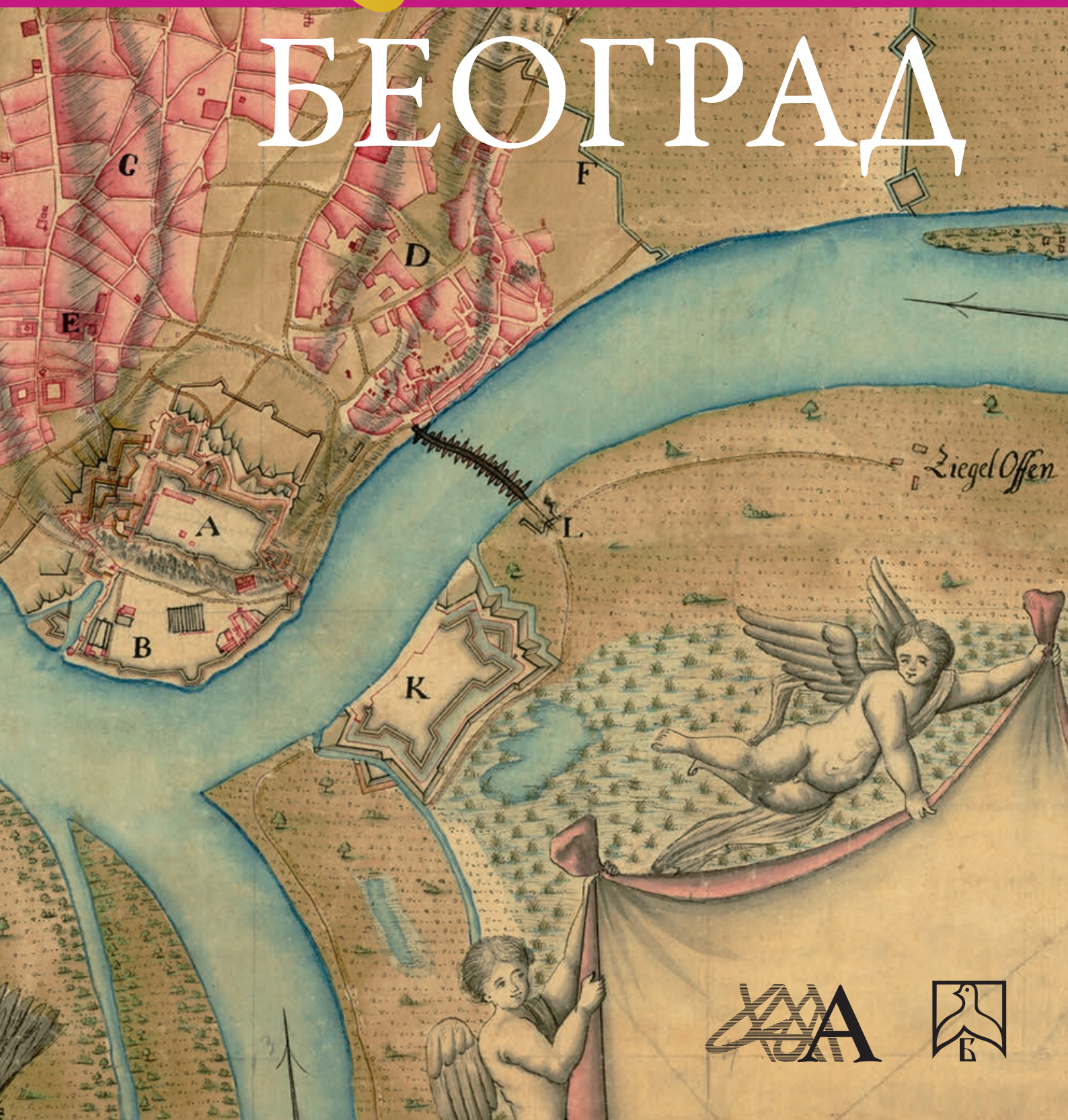

БАШОКНИ

БЕОГРАД

БАРОКНИ
БЕОГРАД

ПОСЕБНО ИЗДАЊЕ

Археолошки институт, бр. 69

УРЕДНИК

Весна Бикић

ИЗДАВАЧИ

Археолошки институт, Београд, Кнеза Михаила 35
Музеј града Београда, Београд, Змај Јовина 1а

ЗА ИЗДАВАЧА

Миомир Кораћ
Јелена Медаковић

СЕКРЕТАР

Драгана Вуловић

РЕЦЕНЗЕНТИ

Нађа Куртовић Фолић
Јелена Тодоровић
Вујадин Иванишевић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА

Мирјана Радовановић

ПРЕВОД

Иван Дељач

ДИЗАЈН И ПРЕЛОМ

Данијела Парацки

ШТАМПА

БИРОГРАФ, Београд

ТИРАЖ

500

ISBN 978-86-6439-043-9 (Археолошки институт)

ISBN 978-86-6433-019-0 (Музеј града Београда)

БАРОКНИ
БЕОГРАД

ПРЕОБРАЖАЈИ

1717–1739.

*Објављивање ове публикације подржали су:
Секретаријат за културу Скупштинe града Београда,
Министарство културе и информисања Републике Србије,
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије,
Deloitte g.o.o. Београд.*

Садржај

-
- 6 Предговор
- 12 Београд под хабзбуршком влашћу 1717–1739. године
Исидора Точанац Радовић
- 38 Барокна реконструкција Београда
Марко Пойовић
- 60 Папирни спектакл и барокни ратни театар: освајање Београда 1717.
Владимир Симић
- 74 Београдски митрополити на барокној позорници
Ана Милошевић
- 96 Почети барокне војне архитектуре на Београдској тврђави
Марко Пойовић
- 110 Велики војни („Римски“) бунар у Београдској тврђави
Владан Здравковић
- 130 Символика наратива профане архитектуре Немачког Београда
Марина Павловић
- 148 Барокне медаље – поглед на освајања Београда и Пожаревачки мир
Марија Марић Јеринић
- 162 Нова роба за ново друштво – Београд и средња Европа Хабзбурга
Весна Бикић
- 196 „Камено доба“ и пушке кременјаче у Београдској тврђави у XVIII веку
Јосић Шарић
- 206 Библиографија
- 222 Списак сарадника са афилијацијама

Предговор

РЕЦЕПЦИЈА БАРОКНОГ НАСЛЕЂА У БЕОГРАДУ ВЕОМА ЈЕ ИНТРИГАНТНО питање већ и због саме чињенице да су његови остаци, изузетно скромни у својој материјалној појави, остали скривени под наносима потоњих градитељских подухвата и урбанистичких замисли. За малобројне стручњаке који у нашој средини изучавају различите појаве барокне културе и уметности, то краткотрајно али веома значајно доба на почетку XVIII века под влашћу Хабзбурговаца представља одлучујући искорак према стварању модерног Београда. Био је то град у преображају, где је оријентални трговачки шехер узмицао пред европским монументалним бароком у обимној реконструкцији његове структуре и здања. Ново обликовање простора, пројектовано по узору на утврђене барокне градове – чију је окосницу чинила правилна урбанистичка матрица са визуелним маркерима, монументалним касарнама, палатама и трговима – требало је да носи културне и политичке поруке Монархије на новоосвојеним територијама, односно да Београд повеже са средњоевропском културом и идејом барока.

И поред несумњивих доказа у урбанизму и архитектури, поједини стручњаци задржавају опрез при истицању барокног епитета уз име града, како због невидљивости „правог” барока у карактеру и ткиву Београда, тако и, можда више, због чињенице да је он био барокни град у настајању, град који је грандиозно започет али никада није завршен. Према оцени уваженог професора Павла Васића, у свом времену „у Београду је барок био прилично неуједначен, јер се изградња кретала од изразитих примера барокног стила до безмало безизразних објеката у стилском погледу, чијим градитељима је више лежала на срцу функционалност него лепота, више практични војни циљ него декоративна

раскош. Мешавина разних елемената, барокних торњева, и купола и минарета џамија још више је повећавала противуречности, и са изванредним положајем Београда доприносила много његовом живописном изгледу.” Управо својеврсним спојем затеченог и новог, барок у главној граничној тврђави Аустрије према Турцима показује једно од својих многих лица. Због свега тога, изучавање културне историје Београда под аустријском влашћу представља процес који је пун не само изазова него и сталног преиспитивања.

На стази сазнања о аустријском барокном Београду, чији су правац поставили утемељивачи истраживања нововековне историје града као што су Михаило Валтровић, Теодор Стефановић Виловски, Драгољуб Павловић, Радослав Грујић, Душан Поповић, Павле Васић, Рајко Веселиновић, Радован Самарџић, Жељко Шкаламера, Марко Поповић, током претходних неколико деценија остварени су драгоцени доприноси, али не и свеобухватне студије. Прилику за преокрет пружила су систематска археолошка истраживања која су током 2008. и 2009. године, под руководством Марка Поповића у оквиру Научноистраживачког пројекта за Београдску тврђаву Археолошког института, изведена на Југоисточном бедуу Горњег града у простору „пролома”, заправо провале у бедуу настале приликом априлског бомбардовања 1941. године. Уз откриће *Блокхауса* – фортификационог здања са подземном засведеном просторијом, ова истраживања изнела су на светло дана изванредно значајан скуп предмета које је користила аустријска војска стационирана у Београду између 1717. и 1739. године.

Вансеријски археолошки контекст дао је не само неопходан подстицај да се ова тема врати у фокус истраживања културне историје града већ и прилику да се обухватном

визуелизацијом Београд у свом барокном руху приближи у мери у којој је на почетку XVIII века био планиран и делимично реализован. С тим циљем је у Археолошком институту осмишљен вишегодишњи програм активности, који је 2017. године уобличен у пројекат „Барокни Београд – преображај урбане структуре и токови свакодневице (1717–1739)”. Резултат рада на том пројекту – у виду ове публикације и изложбе са пратећим каталогом, саобразне концепције и садржаја, остварен је у сарадњи Археолошког института и Музеја града Београда.

Монографија је плод напора групе стручњака специјалиста за различите аспекте барокног наслеђа у Београду и Србији, који се сагледавају у кључу политичке историје и социокултурних појава на почетку модерног доба. Оквире наратива барокног Београда, са главним протагонистима, поставља Исидора Точанац Радовић, уводећи читаоца у обим и карактер преображаја османског урбаног насеља у аустријски утврђени град према модерним градитељским принципима европског барока. У градитељску трансформацију града у време аустријске власти уводи студија Марка Поповића, заснована на минуциозној анализи изворне грађе, планова и пројеката, претежно из фонда Ратног архива у Бечу, али и археолошких истраживања којима је током своје плодне каријере био назочан и која је неретко водио. Реализација пројекта пуковника Николе Доксата де Мореза, која је обухватала темељну реконструкцију Тврђаве, као средишта система одбране, и утврђеног дела вароши са градским институцијама, јасно се прати кроз реституције планова Београда пре и после аустријских радова, направљене специјално за ову прилику. Увођење Београда и аустријске Краљевине Србије на европску јавну сцену кроз метафору „ратног театра” (*theatrum belli*), тема је прилога Владимира Симића и Марије Марић Јеринић. Виђен очима сликара, бакрорезаца и медаљера, Београд је позорница славних аустријских освајања (1688. и 1717. године) и њихових хероја, принца Евгенија Савојског и цара Карла VI, али и својеврсно средство политичке пропаганде. Театрализација личности и амбијената, својствена култури барока, односила се на све учеснике тадашњег јавног живота – представнике администрације и војске, поглаваре Католичке цркве и монашке редове, као и на православне митрополите. Ана Милошевић даје слику представљања званичника Београдско-карловачке митрополије, која се огледала како у јавности – одевању и понашању, тако и у изгледу и опреми митрополитске резиденције, у складу са идејом *magnificenze* и протоколима барокне репрезентације.

Архитектура барокног Београда тема је три прилога. Марко Поповић разматра изглед и решења унутрашњег простора најстаријих здања у стилу барока, пешадијским касарнама и згради „Главне страже” (*Haubt Wacht*) у Горњем граду Београдске тврђаве, а нарочиту пажњу посвећује већ споменутом Блокхаусу. Уз монументалну фортификациону трасу са новим капијама – славолуцима, као и подземну инсталацију Великог барутног магацина, Велики („Римски”) бунар свакако представља један од најзначајнијих и иновативних инжињерских подвига, који је требало да допринесе грандиозности главне тврђаве Хабзбурговаца у новоосвојеним областима. Текст Владана Здравковића открива порекло узора аустријског бунара и осветљава достигнућа градитељске школе маршала Вобана. Урбанистички концепт и архитектонске одлике простора у новопроектива-

ној Немачкој вароши разматра Марина Павловић. Поред касарне принца Карла Александра Виртембершког, резиденцијално-војног здања које је доминирало градом, и Зидарске касарне подигнуте за потребе инжињеријских јединица, изглед немачког дела града на дунавској падини оживљавају Валдфортнерова кућа (потоња бискупска резиденција), зграде Соларе и Царске камералне пиваре, затим низ кућа занатлија и трговаца – од којих је до данас остала сачувана само једна, у Улици цара Душана бр. 10, те објекат познат као кафана код „Црног орла”, сакрални објекти, школе и болнице.

Публикацију заокружују прилози из домена студија материјалне културе. Европеизација Београда на почетку XVIII века видљива је и по предметима које је његово становништво користило свакодневно и у посебним пригодама. Према оцени Весне Бикић, приступачност робе широке потрошње, независно од етничке и друштвене припадности и имовинског стања, учинила је да Београд не само постане део Хабзбуршке средње Европе него и да усвоји (мулти)културни концепт модерног европског града, у какав је у коначници требало да се претвори. Развој лаког пешадијског наоружања и система за опаљивање у пушкама кременачама Јосип Шарић разматра из перспективе обраде кремена окресивањем, технологијом која потиче још из праисторије.

Сваки научни подухват јесте заједнички напор, а овај је приведен крају захваљујући подршци и помоћи колега и пријатеља. У „Војничкој кухињи” у Доњем граду Београдске тврђаве, делу Археолошког института где је смештен Документациони центар Научно-истраживачког пројекта за Београдску тврђаву, током година је створена динамична атмосфера учења и дијалога, којој особени печат деценијама даје Марко Поповић. Његов предан, неисцрпан истраживачки дух уграђен је на много начина и у ову књигу.

Стефан Поп-Лазич, Угљеша Војводић и Владан Видосављевић допринели су илустративном делу књиге. Бојан Ковачевић нас је у правом тренутку упознао са архитектором Тихомиром Дичићем, који је књигу обогатио техничким цртежима и реконструкцијама објеката. Осим Музеја града Београда, Пројекат и публикацију подржале су и друге установе културе уступањем илустративног материјала и предмета из својих збирки, на чему смо веома захвални.

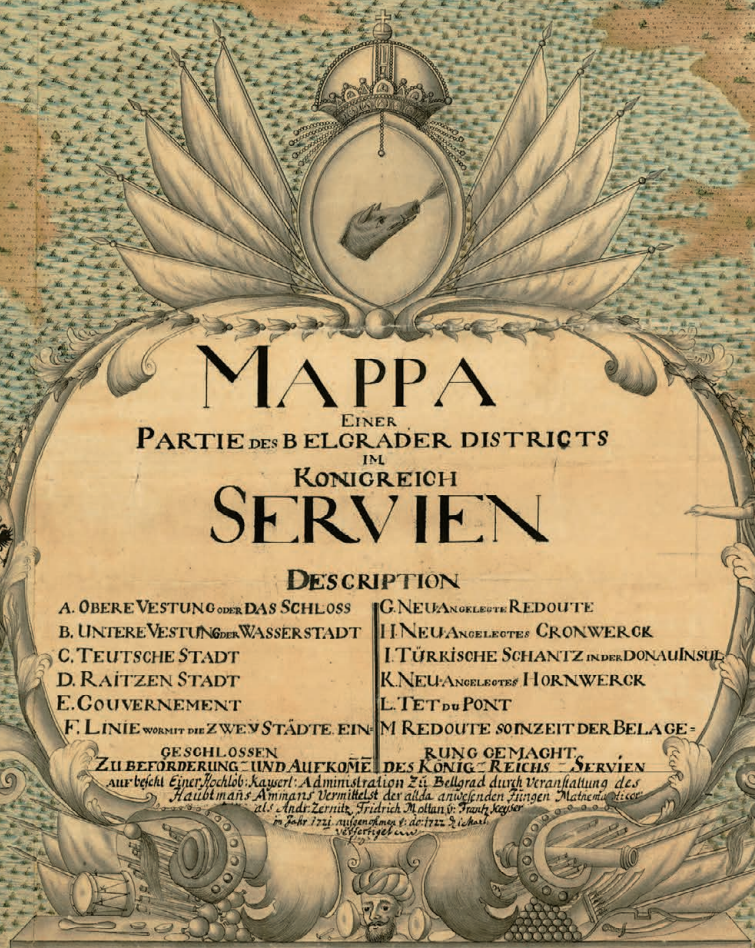
Захвалност дугујемо и институцијама које су финансијском подршком омогућиле реализацију вишегодишњег истраживања нововековне историје Београда и ове публикације. То су Секретаријат за културу Скупштине града Београда, Министарство културе и информисања и Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. У одлучујућем тренутку неопходну подршку пружила је компанија Deloitte д.о.о. Београд и њен генерални директор господин Милош Мацура.

Надамо се да ће захваљујући овим прилозима простор и дух барокног Београда, онако како су замишљени на двору Хабзбурговаца и реализовани у двадесетак година њихове владавине градом, постати јаснији, опипљивији и цењенији него што су то били до сада.

Уредник

DONAU STROM

PARTIE VON BANAT

MAPPA
 EINER
 PARTIE DES BELGRADER DISTRICTS
 IM
 KONIGREICH
SERVIEN

DESCRIPTION

A. OBERE VESTUNG ODER DAS SCHLOSS	G. NEUANGELEGTES REDOUTE
B. UNIERE VESTUNG ODER WASSERSTADT	H. NEUANGELEGTES CRONWERCK
C. TEUTSCHE STADT	I. TÜRKISCHE SCHANTZ IN DER DONAUINSULE
D. RÄITZEN STADT	K. NEUANGELEGTES HORNWERCK
E. GOVERNEMENT	L. TET DU PONT
F. LINIE WORMIT DIE ZWEY STÄDTE EIN-
GESCHLOSSEN
ZU BEFÖRDERUNG UND AUFKOMME DES KONIG-
REICHS - SERVIEN
<small>auf befehl Euer Hochlob. Kayserl. Administration zu Belgrad durch Veranhaltung des
Hauptmanns Amigans Vermittelst der alda anwesenden Fürsten Matcevic
als And. Zernitz, Friedrich Molan. Franz Kayser
im Jahr 1721. ausgeführt worden.</small>	M. REDOUTE SOINZEIT DER BELAGE-
RUNG GEMACHT.

MAASSTAB VON 1000 WIENER KLAFFTER
 1:12.200
 ANNO 1724 ET 2722.

EXPLICATION
 der
ZEICHEN dieser MAPPA

- Dörffer und Mejer hieß Schiff und andere Mühlen
- Weinberge
- Gackertes land
- Wustes
- Garten
- Wiesen
- Rohr und Morast
- Wald
- Busch
- Gemauerte brunnen und quellen.
- Wasser
- Wege
- Türkische Approchen

KAYSERLICHES
 IN DER BELAGE
 VOR BELGRAD

STEIN BRUCH

DONAUWITZ-FL.

AUSRECHNUNG
dieser
MAPPÆ
nach

WIENERISCHER MAASS

Die Vestung und Stadt	461 $\frac{3}{4}$ Joch
Das Käuffel Lager von der letzten Belagerung 3741	4 Joch
Das Türk Lager bey der Belagerung	625 Joch
Im Hochfürstl. Durchl. Kleiner Thiergarten	63 Joch
Demselben vorgeschriebener Thiergarten	228 Joch
Die große Sau- oder Ziejauner Insel	359 $\frac{1}{4}$ Joch
Weinberge	1740 $\frac{1}{4}$ Joch
Wüst- undackerles Land	8981 $\frac{1}{2}$ Joch
Wiesen	4360 $\frac{1}{4}$ Joch
Rehr und Morast	1652 $\frac{1}{2}$ Joch
Wald	5381 Joch
Busch	1804 $\frac{1}{2}$ Joch

Summa Summarum des
ganten Inhalts dieser Mappæ 29400 $\frac{1}{4}$ Joch
Exclusive der Situation von Slavonien

ИСИДОРА ТОЧАНАЦ РАДОВИЋ

Београд под хабзбуршком влашћу 1717–1739. године

Захваљујући свом добром географском положају на ушћу две европске реке Дунава и Саве, као и томе што је био важна станица на главној балканској саобраћајници *Via militaris* (Царски или Цариградски друм) која је водила до Константинопоља, касније Истанбула, Београд је од средњег века имао велики војностратешки, економски и трговински значај за сваког господара под чијом се влашћу налазио. Често на граници царстава и на путу освајачких похода, он је у много прилика током своје историје мењао господаре. Свака од тих промена одразила се, у мањој или већој мери, како на изглед и карактер града, тако и на бројност и састав становништва. Две највеће промене, које су подразумевале потпуни преображај града, настале су после османског освајања 1521. године, када је Београд свој европски изглед и карактер променио у оријентални, као и након хабзбуршког освајања 1717. године, када је оријентални шехер за кратко време постао европски барокни утврђени град.

Османски Београд 1521–1717. године

Хришћански, у то време угарски Београд био је највећа препрека османским освајачким походима ка средњој Европи. После неуспелих опсада 1440. и 1456. године, султан Сулејман I (Кануни Sultan Süleyman, 1520–1566) освојио је Београд 1521. године. Град је најпре припојен Смедеревском санџаку, османској управној пограничној области, а потом је убрзо постао и његово седиште. Био је највећи војни центар европског дела Османског царства и полазишна тачка свих његових наредних освајања у Европи. Већ 1536. године добио је статус *шехера*, муслиманског града највишег ранга. Освајањем Будима и оснивањем Будимског санџака 1541. године, Београд је остао дубоко у позадини. Више није био примарно војно седиште, али је и даље имао велику позадинску улогу у складиштењу оружја, опреме и залиха хране за потребе војске и био сигуран зимски конач за војску у кампањама. У наредном периоду,

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царства ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (ев. бр. 177030).

Сл. 1. Панорама османског Београда
(Аустријски државни архив у Бечу, сиг. G VI 1188)

периоду мира, развијао се као привредни и трговински центар, просторно се ширио и демографски растао. Континуитет развоја Београда био је накратко прекидан епидемијама куге и великим пожарима, али није био угрожаван ратовима. Економски врхунац под османском влашћу Београд је доживео средином XVII века, када га је путописац Евлија Челебија (Evliya Çelebi) описао као *Мисир Румелије*. Тада је роба из арапских и персијских земаља преко Београда стизала до хабзбуршких и немачких градова, па и до Шведске, а и обрнуто.¹

Падом под османску власт Београд је постао део исламске цивилизације и полако је попримао оријентални облик (сл. 1). Султан Сулејман I затекао је средњовековни хришћански град заштићен зидинама и високим кулама, испред кога је било предграђе. Као и у сваком другом освојеном хришћанском граду, прва активност нових османских власти била је претварање цркава у џамије. Тако је стара митрополитска црква, посве-

ћена Успењу Богородице, која се налазила у Доњем граду Београдске тврђаве, одмах по уласку владара у град претворена у Велику џамију султана Сулејмана. Главну улогу у преображају Београда имали су задужбинари. Они су подизали не само верске објекте него и привредне и образовне као и објекте друге намене. Тако је град добијао бројне џамије и месциде, као и медресе. Подизани су ханови и караван-сараји, међу којима је највећи био караван-сарај са безистаном Мехмед-паше Соколовића. Било је хамама, безистана, базара, пијаца. Вароши су биле подељене на махале, које су најчешће формиране око верских објеката. У варошима су ницале мале куће од дрвета или плетера облепљених блатом у стилу османске стамбене архитектуре. Улице су биле уске и кривудавае, са бројним ћорсокацима. Поред већинског турског муслиманског становништва, у Београду су живели и хришћани. Православну заједницу чинили су углавном Срби, а затим Бугари, Грци и Јермени. Римокатоличка

¹ О освајању Београда 1521. године, о његовом развоју као војног, привредног, трговинског и економског центра и центра османске културе, о Тврђави и варошима, махалама, чаршијама и базарима, о становништву, в. Шабановић, *Урбани развојак Београда*; idem, *Београд као ујравно-војно и привредно седиште*; idem, *Град и његово становништво*; Самарџић, *Београд у међународној трговини*; Тричковић, *Београд под њурском влашћу*; Поповић М., *Београдска тврђава* (друго допуњено издање), 157–208; Fotić, *Belgrade: A Muslim and Non-Muslim Cultural Centre*.

заједница састојала се већином од дубровачких трговаца и римокатолика из Босне, а помињу се и Хрвати, Далматинци, Италијани и Мађари. Било је у Београду и Јевреја, мађарских протестаната и нешто Рома муслимана и хришћана.

Бечки рат (1683–1699) оставио је трајне последице на Београд. У кратком периоду био је два пута освајан и то уз велике људске жртве и разарања. Тешко је страдао у бомбардовањима и требало је да прођу године, па и деценије да се изгради поново. Хабзбуршка власт у овом периоду није трајала дуго – од септембра 1688. до октобра 1690. године. Тада је сва пажња била усмерена ка оспособљавању Тврђаве и зидању зграда потребних војсци, те није било времена да се у граду нешто суштински промени. У периоду после Карловачког мира 1699. године, којим је Царство изгубило велики део територија на северу и западу, а задржало само Банат и део Срема, Београд је остао највећи османски погранични град према Хабзбуршкој монархији. Поново је постао седиште војнокрајинске области, велики немирни војни логор који су непрестано потресале побуне. Такво стање трајало је до новог рата, када је, после другог хабзбуршког освајања 1717. године, поново почео велики преображај Београда.²

Хабзбуршко освајање Београда 1717. године

Нападом на поседе Млетачке републике на Пелопонезу Османско царство је крајем 1714. године прекршило одредбе Карловачког мира и изазвало је нови рат. У пролеће 1716. године у рат је, с великим амбицијама, ушла и Хабзбуршка монархија. Команду над

војском цар Карло VI (Karl VI, 1711–1740) поверио је председнику Дворског ратног савета у Бечу, принцу Еугену Савојском (Eugen von Savoyen), који је нанео тежак пораз османској војсци у бици код Петроварадина 5. августа 1716. године (сл. 2, 3). Тада је био смртно рањен велики везир Дамад Али-паша (Silahdar Damad Ali Paşa).³ Победничка војска наставила је ратовање походом на Темишвар и до краја новембра освојила је цео Банат.⁴

Од самог почетка, главни циљ принца Еугена Савојског био је Београд, који је сматрао кључним за исход рата. Београд је био *капија Оријента* и његовим освајањем био би отворен пут хабзбуршкој војсци даље у дубину османске територије. Због значаја Београда за Османско царство, како у војностратешком тако и у психолошком погледу, принц Еуген је био сигуран да га османска војска неће предати лако и да ће морати да прихвати одсудну битку под градом или његову одбрану до последњег човека. Будући да је Београд имао посебно место у вишевековном сукобу хришћанства и ислама, пред поход хабзбуршке војске створено је расположење слично оном пред крсташке ратове. О великом интересовању хабзбуршке и европске јавности за тај поход сведочи и податак да се у штабу принца Еугена појавило око 40 принчева и представника високог племства из хабзбуршких покрајина, немачких држава, Француске, Пољске и других области. Били су ту чланови породица Хоенцолерн, Собијески, Конде, синови Максимилијана Баварског и многи други. Чак је и руски цар Петар Велики (Пётр I Алексеевич, 1683–1725) имао свог представника, кнеза Гагарина. Већина пристиглих аристократа није била довољно зрела, способна, искусна нити дорасла официјерској слу-

² Веселиновић, *Београд од 1683. до 1717. године*, 5–25; idem, *Рајнови Турске и Аустрије*, 465–519; Тричковић, *Београд под њурском влашћу*, 110–118.

³ Маузолеј, турбе Дамад Али-паше изграђено је 1784. године у Горњем граду Београдске тврђаве.

⁴ Веселиновић, *Београд под влашћу Аустрије*, 523.

Сл. 2. Густав Адолф Милер (Gustav Adolph Müller), Цар Карло VI, 1730, према оригиналу Јакоба ван Шупена (Erdmannsdörffer, *Deutsche Geschichte*)

Сл. 3. Јакоб ван Шупен (Jacob van Schuppen), Принц Еуџен Савојски након бијке за Београд 16. августом 1717, 1718. (Аустријска галерија Белведере, Беч – Copyright Public domain)

жби и ратовању, али је њихово присуство постало питање престижа и потребе да се учествује у судбоносним догађајима.⁵

Кампања на Београд почела је крајем маја 1717. године када се хабзбуршка војска, која је бројала скоро 150.000 војника, укључујући око 10.000 Срба граничара, покренула из својих зимовника и окупила код Панчева. Писац напада разликовао се од ранијих похода када је главнина хабзбуршке војске из Срема прелазила реку Саву код Остружнице и одатле напредовала ка Београду. Тај писац очекивала је и османска одбрана. Међутим, на предлог генерала Клаудија Флоримунда Мерсија (Claude Florimund de Mersy), принц Еуген повео је главни напад на Београд из правца Баната. Хабзбуршка војска почела је да прелази Дунав у близини села Вишњице 15. јуна, и два дана касније крену-

ла је на висораван код села Миријево и на простор данашњег Врачара. Одмах је започела опсаду Београда, развијајући две линије фронта између Саве и Дунава које су као обручи затварале град, а између њих налазио се штаб принца Еугена. Београдску тврђаву бранио је гарнизон од око 30.000 војника под командом Мустафа-паше (Mustafa Paşa) и очекивао се долазак главнине османске војске. Због спорих припрема и успореног окупљања у близини Једрена, османска војска од око 200.000 војника, предвођена великим везиром Халил-пашом (Halil Paşa Bostancı), кренула је тек почетком јуна и под Београд је стигла 1. августа.

Одлучујућа битка за Београд одиграла се 16. августа 1717. године и завршила се страховитим поразом османске војске и повлачењем Халил-паше. Београдска тврђава није

⁵ Бешлин, *Евџеније Савојски*, 475–476, 496.

Сл. 4. Јохан Теодор Боетиус (Johann Theodor Voethius), *Персијектѿива царској великој конференцијској шайѿора у Пожаревцу, где је мир био расирављан и закључен 21. јула 1718*, бакрорез, Лајпциг 1719, Универзитетска и државна библиотека Саксонија–Анхалт, сиг. VD18 1153883X (<http://digitale.bibliothek.uni-halle.de/id/5384101>)

била освојена и, због одбијања заповедника да је преда, бомбардована је још два дана. Мустафа-паша потписао је уговор о капитулацији и предаји Тврђаве 18. августа.⁶

Победа код Београда била је велики успех хабзбуршке војске. Враћање града под окриље хришћанског владара одјекнуло је Европом као тријумф империјалне моћи Карла VI и династије Хабзбург, као и несумњивих војничких способности *Племенитој вишеза*, принца Еугена Савојског. Хабзбуршки монарх и цар Светог римског царства био је бранитељ хришћанске вере, победник над злим османским освајачима, заштитник државе, као и живота и имовине њених поданика. Освајање Београда, а и касније скла-

пање мира, величано је у ликовним, књижевним и музичким делима посвећеним владару и принцу Еугену, као и путем представљања на медаљама и новцу.⁷

Улазак Еугена Савојског у Београд поткрепио је очекивања да ће војска наставити свој победнички поход на југ и југоисток. Након повлачења великог везира и преостале османске војске био је отворен пут скоро до Ниша. Међутим, искрцавање шпанске војске на хабзбуршку Сардинију 20. августа 1717. године запретило је отварањем новог фронта у Италији и осујетило је даље освајачке планове Карла VI. Уз посредовање Енглеске и Холандије, он је пристао на мировне преговоре са султаном Ахмедом III

⁶ Више о опсади и бици за Београд, в. Веселиновић, *Београд под влашћу Аустрије*, 524–527; Поповић М., *Београдска тврђава* (друго допуњено издање), 208–210; Бешлин, *Евѿеније Савојски*, 499, 501–506.

⁷ Simić, *Patriotism and Propaganda*, 267–286; Milošević, *The Festival Book for the Exchange*, 239–253; Бешлин, *Евѿеније Савојски*, 509–512. О медаљама, в. текст М. Марић Јеринић у овом зборнику, 148–161.

(III. Ahmed, 1703–1730). Док су трајале дипломатске активности и припреме за преговоре, борбе у Србији нису биле сасвим прекинуте. Водили су их српски крајишници и устаници из Смедеревског санџака, међу којима су се посебно истакли Тодор Продановић и Станиша Марковић Млатишума, који су до склапања мира запосели област омеђену рекама Савом, Каменицом, Западном Моравом и Тимоком.⁸

Мировни уговор између Хабзбуршке монархије и Османског царства потписан је у Пожаревцу 21. јула 1718. године, по начелу *Uti possidetis* (сл. 4). Свака од зараћених страна задржала је територије које је у тренутку склапања мира контролисала њена војска. Монархија је остварила знатно територијално проширење, које је обухватало Банат, Влашку до реке Олт, уски део Босне уз реке Саву и Уну, део Срема и велики део Србије. Освајањем јужног Срема и Баната окончани су хабзбуршко-османски ратови око угарског наслеђа, који су почели Мохачком битком и избором аустријског надвојводе Фердинанда Хабзбуршког (Ferdinand von Habsburg) за краља Угарске 1526. године.⁹

Краљевина Србија

Највећи део освојених територија Карло VI задржао је под својом непосредном влашћу и од њих су створене две посебне управне целине – Краљевина Србија (*Königreich Servien*) и Темишварски Банат (*Temisvarer Banat*). Њима је управљано преко централних канцеларија у Бечу, Дворског ратног савета (*Hofkriegsrat*) и Дворске коморе (*Hofkammer*), као и земаљских влада у Темишвару и Београду. Краљевина Србија, са престоницом у

Београду, није обухватала целу освојену област јужно од Саве и Дунава, већ само 15 округа – дистриката (Београдски, Грочански, Смедеревски, Пожаревачки, Рамски, Градиштански, Ресавски, Параћински, Јагодински, Крагујевачки, Руднички, Ваљевски, Шабачки, Јадарски и Палешки). Источни крајеви Србије, са седам округа, били су подређени администрацији у Темишвару (сл. 5).

У Краљевини Србији уведена је 1717. године привремена војна управа са генералом Јосифом Антоном грофом Одвијером (Joseph Anton O-Dwyer) на челу. Од 1720. године, оснивањем Земаљске администрације (*Landes Administration*) са седиштем у Београду, успостављена је цивилна власт. На положају председника Администрације, који је истовремено био и гувернер (краљев намесник), најдуже се задржао принц Карло Александар Виртембершки (Karl Alexander von Württemberg, 1720–1733). Њега је 1733. заменио фелдмаршал Франц гроф Марули (Franz von Marulli), а за последњег хабзбуршког намесника у Србији постављен је, у новембру 1738. године, фелдмаршал Георг Оливије гроф Валис (Georg Olivier von Wallis).¹⁰

Директна власт Карла VI над Краљевином Србијом значила је то да је он био не само владар већ и неспорни власник и господар земље. Могао је несметано да утиче на популациону политику или на привредни развој ових области. Није имао ограничења каква су му, у неким краљевинама и провинцијама које су чиниле Хабзбуршку монархију, постављали племство и сталешке скупштине, власници приватних властелинстава или Римокатоличка црква, која је била велики земљопоседник.¹¹ Истицањем титуле краља Србије (*Serviae rex*), коју је наследио са угарском круном, као и оснивањем Краљевине Србије, Карло VI је желео

⁸ Веселиновић, *Србија под аустријском влашћу*, 111.

⁹ Ibidem, 111; Dabić, *The Habsburg-Ottoman War*, 191.

¹⁰ Павловић, *Административна и црквена историја*, 19–20.

¹¹ Dabić, *The Habsburg-Ottoman War*, 192.

Сл. 5. Матјеус Зотер (Matthäus Seutter), *Карта Србије, Пожаревачкој мира, Аугзбург 1717.*
(Народна библиотека Србије, инв. бр. КР II-467)

да јасно покаже своје претензије у југоисточној Европи и навести чврсту намеру да ослободи српско и друго хришћанско становништво у Османском царству.

Београд – њаг и њврђава

Београду је од почетка била намењена важна улога како у освајачким плановима Беча као полазне тачке даљег напредовања према југу, тако и у плановима одбране хабзбуршких ратних тековина и хришћанске Европе од

Османског царства. Поред тога, Београд је требало да буде не само управни и административни већ и привредни центар, као и центар из кога би се римокатоличка вера и немачка култура шириле међу већинским православним становништвом Краљевине Србије. То је пресудно утицало на брз преображај града током релативно кратког периода. За само 22 године, колико је трајала хабзбуршка управа у Србији, оријентална варош са тврђавом постала је европски барокни утврђени град у коме су нестајали трагови пређашње османске власти.

Идеја водиља државних власти била је да се Београд трансформише у неосвојиво утврђење према начелима фортификационе школе француског маршала Себастијена Вобана (Sébastien Le Prestre de Vauban). У почетку су рашчишћаване рушевине, а освојено утврђење оспособљавано је за нужну одбрану, док се истовремено трагало за најбољим планом утврђивања града. Када је на чело Управе за изградњу тврђаве постављен пуковник Никола Доксат де Морез (Nicolo Dohat de Moroz), почели су интензивнији радови према нацртима које је он начинио. Реконструисана је Београдска тврђава као главно упориште одбране, те у Горњем и Доњем граду није било дозвољено насељавање цивилног становништва, као што је то било у време османске власти. Истовремено са радовима на Тврђави грађени су нови бедеми око града који су штитили постојеће вароши – Дунавску и Савску. Вароши су преуређиване, просецане су нове улице по ортогоналној мрежи, а грађени су и нови објекти од чврстог материјала. Почела је и изградња спољних утврђења на левим обалама Саве и Дунава. Током наредне две деценије Београд је био велико градилиште. Када је 1737. године почео нови рат против Османског царства, Доксатов пројекат био је већим делом реализован, али не и завршен.¹²

Утврђени град, који је настајао под будним оком владара и Дворског ратног савета у Бечу, састојао се од две целине које су имале различите намене. То су биле Београдска тврђава (*Festung / Vöstung Belgrad*) као војно упориште и, поред ње, цивилни престони град Краљевине Србије (*Hauptstadt Belgrad*). Град су чинила два затечена насеља – Дунавска и Савска варош. Те вароши су током хабзбуршке власти биле заштићене новоизграђеним јаким бедемима, који су се са простора данашњег Трга Републике спуштали правцем Скадарске и Француске улице ка

реци Дунав и, с друге стране, преко Обилићевог, Топличиног и Косанчићевог венца ка реци Сави. Унутрашње вароши посматране су као раздвојене административне целине, са посебним општинским управама и фискалним обавезама, те је и за њих често употребљаван назив *īrag (Stadt)*. Оне нису биле укључене у састав Београдског дистрикта, чиме је на још један начин исказана њихова посебност. Са променом структуре становништва Београда поменуте вароши добиле су етничка обележја – Немачка и Српска варош. У документима се увек наводе посебно, као *Deutsche- oder Donaustadt Belgrad* и *Raizen- oder Savastadt Belgrad* (сл. 6).¹³ Будући да је седиште административних, привредних и судских установа, као и Римокатоличке цркве било у Дунавској вароши и да су ту живели високи официри и чиновници, тај део града био је у очима хабзбуршких власти и већинског немачког становништва природно посматран као престони Београд. С друге стране, Срби су под *Белийрагом* подразумевали Савску варош која је била седиште Београдске митрополије и центар њиховог верског и политичког живота.

Град – становништво и вароши

Промена господара условила је демографске промене у Београду, посебно у Дунавској вароши где је до 1717. године живело већинско турско становништво муслиманске вере. После предаје Тврђаве и одласка османског гарнизона, из београдских вароши иселило се целокупно турско становништво. Око 900 турских кућа остало је празно у Дунавској вароши. У складу са колонизационом политиком државе, подстицано је досељавање немачког становништва. Немци су долазили не само из хабзбуршких покрајина

¹² Више о реконструкцији Београдске тврђаве и изградњи варошке фортификације, в. Поповић М., *Пројекцији Николе Доксатта де Мореза*; idem, *Београдска тврђава* (друго допуњено издање), 211–250.

¹³ Langer, *Serbien unter der Kaiserlichen Regierung*, 200, 241.

Сл. 6. Адам Јонатан Фелсекер (Adam Jonathan Felssecker),
Карта и одрочја и излед тврђаве Београда у Србији, Нирнберг 1737.
 (Музеј града Београда, инв. бр. И, 331)

већ и из разних крајева Светог римског царства, највише из Алзаса, Лорена, Вормса. Долазили су и Мађари, а у много мањем броју Чеси и Италијани, па и Французи. Досељеници су настањивани у Дунавској вароши, где су им уступане куће исељених Турака. До новембра 1717. године у Београду су живееле већ 343 немачке породице – 333 у Дунавској вароши и десет у Савској. Међу досељеницима је највише било сиротиње, која се кретала за војском и надала бољем животу у новој средини. Долазили су, такође, трговци и занатлије, а насељавани су и ветерани из војске принца Еугена Савојског. По освајању, у Дунавској вароши

остало је нешто Срба, Јермена римокатолика и Јевреја Сефарда.¹⁴

Срби су у време османске власти живели углавном у Савској вароши, а мањи број породица био је и у Дунавској. Осим Срба, међу православним становништвом у Београду било је Грка, Цинцара и Јермена. Од 1717. године почињу да се враћају српски трговци и занатлије који су 1690. године побегли из Београда и већином се населили у Будиму. Тако су се после Пожаревачког мира вратили стари Београђани Никола Димитријевић Чукурханлија, Илија Бошњак, Захарије Зака Добрић и Ненад Илић, отац будућег митрополита Павла Ненадовића,

¹⁴ Ibidem, 195, 203; Поповић Д., *Србија и Београд*, 183–185.

као и многи други. Они су првенствено потраживали своју ранију имовину, али су без сумње и испитивали нове пословне могућности. Међу Србима је владало велико интересовање за пресељење у Београд, за које је будимски биров Стојко Петровић иронично приметио да „отидоше у Белиград што који да фатају дућане и куће”. Запазио је да је чак и један учитељ напустио своје ђаке и отишао у Београд.¹⁵

Најранији подаци о броју и етничкој структури становника у београдским варошима под хабзбуршком влашћу потичу из новембра 1717. године. Тада је извршен попис ради одређивања кулука на копању шанчева око града (*Schanzarbeit*), радне обавезе којој је било подложно становништво из обе вароши. У Дунавској вароши било је тада 459 породица, од којих 333 немачке, 39 српских, 29 јерменских, 11 мађарских и 47 јеврејских (34 – Сефарди, а 13 – новодосељени Ашкенази). У Савској вароши било је 465 породица – 455 српских и десет немачких. Према неким проценама, у 924 београдске породице живело је око 5.000 становника.¹⁶

Број становника Дунавске вароши смањило се у кратком периоду, јер их је много побегло због наметнутог кулука. Становништво, не само Београда, било је у обавези да 153 дана годишње обавља физички рад у корист државе (кулук, работа), укључујући 42 дана рада на копању шанчева око града и на припремама за изградњу варошких утврђења. До краја децембра 1717. године иселиле су се 104 породице (82 немачке, 14 српских и осам јерменских), а за мање од месец дана број породица у Дунавској вароши смањило се за 22,65% и износио је 355.¹⁷ То је био је-

дан од разлога спорог раста становништва Дунавске вароши, у којој су септембра 1718. године забележене 394 породице.¹⁸ Упркос подстицајима за колонизацију, првенствено Немаца а затим и другог римокатоличког становништва, популација Дунавске вароши није се знатно увећала ни касније. Око 400 породица, већином немачких, помиње се 1721. и 1736. године. Будући да је истакнуто да је реч о породицама које имају куће, можемо претпоставити да је било и оних без кућа и да је укупан број био нешто већи, али не много.¹⁹

Савска варош била је много мања него Дунавска, како по површини тако и по броју становника. Њена површина смањивала се због радова на варошкој фортификацији, јер је у ту сврху одузимано приватно земљиште, а није било могућности да се варош прошири у другим правцима. Иако је имала мањи број кућа, Савска варош је, по свему судећи, била гушће насељена него Дунавска. Подаци о њеној насељености сачувани су у једном непотпуном црквеном попису из 1733/34. године. У 102 домаћинства, за која су подаци сачувани, живело је 647 становника. Под истим кровом живело је више породица, које често нису биле у крвној вези, а неретко и њихова послуга. Најбројније је, на пример, било домаћинство са 16 чланова у коме су живели Павле Димитријев, Тома Мишков и Максим са својим породицама и послугом, а стиче се утисак да они нису били у породичној вези. Са просеком од око шест чланова по домаћинству, могло би се претпоставити да је популацију Савске вароши средином тридесетих година XVIII века чинило до 1.000 душа.²⁰

¹⁵ Idem, *Општинска управа у Београду*, 126.

¹⁶ Langer, *Serbien unter der Kaiserlichen Regierung*, 195; Поповић Д., *Србија и Београд*, 182.

¹⁷ Langer, *Serbien unter der Kaiserlichen Regierung*, 195; Dabić, *The Habsburg-Ottoman War*, 199.

¹⁸ Поповић Д., *Грађа за историју Београда*, 112–113.

¹⁹ Langer, *Serbien unter der Kaiserlichen Regierung*, 204; Павловић, *Финансије и управа за време аустријске владавине*, 13.

²⁰ Поповић Д., *Грађа за историју Београда*, 59–68; Laslett, Clarke, *Houseful and household in an eighteenth-century Balkan city*, 376–380.

Сл. 7. Карта Београдског дистрикта у Краљевини Србији, 1722.
(Ратни архив у Бечу, сиг. G Ib 25)

Током двадесетих година XVIII века основана су и нова насеља ван области заштићене варошким бедемима (сл. 7, 8). То су биле спољне вароши, у изворима називане немачким и српским предграђима – *Deutschen Vorstadt* и *Raitzen Vorstadt*. Оснивана су на раније ненасељеним местима и била су урбанистички планирана. Имала су облик типичних европских занатлијских предграђа из XVIII века. Према сачуваним плановима Београда, оба насеља имала су подељену унутрашњу структуру са ортогоналном мрежом улица. Око насеља су се налазили воћњаци, виногради и баште. Будући да су биле небрањене, те вароши су опустеле током рата 1737–1739. године ка-

да је становништво побегло пред османском војском.²¹

Немачко предграђе названо Карлстал (*Carlsthal*) развило се на простору испод Ташмајдана према Дунаву и било је настањено углавном Немцима из области Рајнског палатината. У строго административном погледу, Карлстал је био у саставу Београдског дистрикта, а не престонице. О унутрашњем уређењу и општинској управи овог насеља нема много података. Карлстал је имао важну улогу у време наредног рата. Ту је у лето 1737. године основан лазарет, односно пољска војна болница у којој су најмање један лекар и један хирург збрињавали рањене и болесне. Извори помињу да је почетком 1739. годи-

²¹ Поповић Д., *Београд пре 200 година*, 17; Шкаламера, *Београдска Нова доња варош*, 55–57. О унутрашњој структури и распореду објеката, в. текст М. Поповића, *Барокна реконструкција Београда* у овом зборнику, 38–59.

Сл. 8. Београдска предграђа – Поглед на Београд са авалске стране, према Спаровом Атласу, 1738.

(Ратни архив у Бечу, сиг. ВІХb_113_Taf. 16_fol.31)

не у лазарету било много људи заражених кугом која се ширила из османске војске.²²

Нова српска варош, називана и Доња савска, настала је на подручју Савског амфитеатра, удаљена од реке. Простирала се између данашњих улица Краља Милана, Сарајевске, Краљице Наталије и Војводе Миленка. Центар са тргом и црквом налазио се на месту раскрснице улица Немањине и Балканске. Овој вароши припадало је и ромско насеље (*Zigeuner Dörfel, Zigeuner Gassel*) на обали реке Саве. Нову варош основали су Срби који су од 1724. године напуштали Савску варош, јер су им због изградње фортификација рушене куће и одузимана имања, као и они који су се исељавали из Дунавске вароши. До 1726. године, када су последњи пра-

вославни становници били принудно исељени из Дунавске вароши, Нова српска варош била је потпуно формирана. Насеље је имало своју парохијалну цркву, посвећену св. Јовану Крститељу, чија је изградња почела 1726. године од добровољних прилога верника. У оквиру црквене порте налазила се и мала тривијална (основна) школа.²³ У црквеном попису из 1733/34. године забележена су имена 709 становника Нове вароши који су живели у 90 домаћинстава. Будући да је попис непотпун, сигурно је да их је било више. Међу домаћинствима Нове вароши било је и једно са 23 члана, а у њему су живели Станоје Милорадов, Благоје Михаилов, Стојадин и Стојан Добровојејев, као и извесни Станко – сви са породицама.

²² Langer, *Serbien unter der Kaiserlichen Regierung*, 246; Стефановић Вилковски, *Београд, 1717–1739*, 22; Поповић Д., *Србија и Београд*, 180; Митровић, *Погаџи о Србији*, 290, 333, 339–341.

²³ Шкаламера, *Београдска Нова доња варош*, 54–64; Поповић Д., Богдановић, *Грађа за историју Београда*, 139–142, 146–156.

Просек од скоро осам чланова по домаћинству у Новој вароши већи је од просека у Савској.²⁴

Последњи подаци о бројности београдског становништва потичу из маја 1738. године. Према извештају београдског бискупа Франческа Антонија (Franciscus Antonius), тада је у рејону Београда било 15.500 људи. У тај број бискуп је урачунао војну посаду и државне чиновнике, као и становништво у предграђима. На основу верске припадности издвојио је 9.000 римокатолика, 6.000 православних и 500 Јевреја. Овако велики број римокатолика свакако је био последица рата и доласка војске која се смештала у Београду. То је наговестио и сам бискуп наводећи да је само 2.500 верника под његовом јурисдикцијом, а 6.500 у надлежности војних капелана језуита, тј. исусовачког реда.²⁵ Број православних је такође био много већи него у мирнодопским условима. Извештај бискупа Франческа Антонија био је слика града препуног избеглица и војника затечених у ратним околностима.

Немачка и Српска општина

Општинске управе Немачке и Српске вароши биле су раздвојене и организоване на сличан, али не идентичан начин. На челу општине налазио се старешина, нека врста председника општине, који је представљао и заступао становништво пред градским властима, водио општинске послове и имао судску власт у мањим споровима. У Немачкој вароши носио је титулу *Stadtrichter*, а у Српској *кнез* и *биров*. Установа општинске управе била је Веће (*Rath*), за које се у Немачкој вароши користио назив *Мајнстрай*, а у Српској *Танач*. Будући да је Веће било и

нека врста суда, већници су имали улогу потреника. Међу члановима Већа бирани су они који ће помагати старешини у обављању свакодневних послова и носили су титулу *Rathsverwandt*, односно *еишкун*. Веће је имало свог писара (синдикус, нотар), тумача и служитеље. У оснивању општине Савске вароши улогу су имали и Срби из Будима, посебно стари Београђани који су се вратили после 1717. године, што се огледа и у називима установа.²⁶

На челу немачке општине од 1717. године налазио се Фридрих Штадлер (Friedrich Stadler), који се упорно трудио да реши проблеме с којима се суочавало новонасељено становништво. Између осталог, покушавао је да издејствује растерећење становништва Дунавске вароши од наметнутих новчаних и радних обавеза према држави и граду, као и испуњење обећања државних власти да ће сви досељеници у новоосвојене крајеве имати одређене пореске и друге олакшице. Тим поводом је безуспешно путовао у Беч 1718. године. Није се устручавао ни да улази у сукобе с војним властима, које су му претиле хапшењем због опирања наредбама. Под његовом управом је Дунавска варош била подељена на шест квартова са старешинама (*Viertelmeister*) на челу. Од 1721. године, када је био реизабран на дужност штатрихтера, посебно се ангажовао у састављању предлога за ново уређење општине. Залагао се да Дунавска варош добије статус Слободног краљевског града, чиме би стекла и извесну аутономију у односу на централне власти. То је одбијено у Бечу са образложењем да би статусом Слободног краљевског града у Немачкој вароши, између осталог, био ограничен утицај војних власти, а тако нешто није било прихватљиво због војног и стратешког значаја Београда.²⁷

²⁴ Поповић Д., *Грађа за историју Београда*, 68–76.

²⁵ Јачов, *Списи Тајној ватиканској архива*, 279–280.

²⁶ Langer, *Serbien unter der Kaiserlichen Regierung*, 200; Поповић Д., *Србија и Београд*, 263; idem, *Општинска управа у Београду*, 127, 130.

²⁷ Langer, *Serbien unter der Kaiserlichen Regierung*, 195, 199, 204; Павловић, *Финансије и управљање за време аустријске владавине*, 11–12; Поповић Д., *Србија и Београд*, 201–205.

Сл. 9а. Печат Савске вароши

(Архив САНУ у Сремским Карловцима, Фонд Митрополитско-патријаршијски архив Б, 1726/10 I)

Сл. 9б. Потпис Хаџи Гаврила Рашковића из 1726. године са печатом Савске вароши

(Архив САНУ у Сремским Карловцима, Фонд Митрополитско-патријаршијски архив Б, 1726/10 II)

Карло VI потврдио је Статут Дунавске вароши 18. фебруара 1724. године. Њиме је био регулисан начин избора чланова Магистрата и старешине који се вршио на две године и одређене су им дужности и обавезе. Приликом првог формирања Магистрата према новом статуту, Штадлер је поново изабран за председника општине. Статутом је било предвиђено да варош има свог лекара, апотеку, малу болницу са 12 кревета, варошки дом, гостионицу, капетана и заставника задужене за ред и безбедност. Уведен је катастар, а катастарска књига налазила се у Магистрату. Основана је варошка каса, те је варош убирала приходе од земље и дућана, од општинске трошарине, новчаних казни и вашара, наплаћивала таксе за точење вина и друго. У самом тексту Статута Немачка варош је доследно називана *Stadt Belgrad* или само *Stadt*, а старешина *Bürgermeister*, градоначелник. Немачки град је имао и свој печат, на коме је писало *Alba Graeca recuperata anno 1717*. („Београд поново освојен 1717”). Статутом је било најављено раздвајање Немачког од Српског града, које је требало извршити у наредне две године. То је подразумевало иселјавање неколико становништва из Дунавске вароши, које је почело већ 1724. године. Завршено је

новембра 1726. године, када је доброшар огласио наредбу да се у року од 24 сата исеље и преостали Срби. Тако је Дунавска варош у великој мери постала верски и етнички хомогена римокатоличка Немачка варош. Године 1728. помиње се нови градоначелник Кристоф Шенхолц (*Christopf Schönholtz*).²⁸

Први старешина српске општине у Савској вароши под хабзбуршком влашћу био је Аврам Ђурић, који се у изворима од 1711. године наводи као београдски кнез. Он се већ 1717. године потписивао титулом *биров*. Од 1722. године, у почетку повремено а затим и стално, старешине Савске вароши користиле су титулу *велики биров*, коју су имали председници политички утицајних српских општина, какве су биле будимска или темишварска. Биров и Танач Српске општине бирани су на годину дана. Већнике су бирали руфети, тако да су таначници били представници занатских и трговачких удружења у општинској управи. Новоизабрани већници излазили су пред митрополита који им је давао благослов. Тако је 1720. године пред београдског митрополита Мојсија Петровића изашло 16 таначника које су изабрали руфети трговаца, абација, терзија, ћурчија, таћација, чизмаџија, бакалина,

²⁸ Langer, *Serbien unter der Kaiserlichen Regierung*, 204–210; Поповић Д., *Србија и Београд*, 205–207; Веселиновић, *Београд под влашћу Аустрије*, 529.

хлебара, мумџија, кујунџија, дрводеља, касапа, рибара, рабација, копача и лађара. Избор старешине није вршен у Већу, већ је о томе одлучивао народни збор, па је 1724. године Аврам Ђурић изабран са 76 гласова. Народни збор, на коме су могли да учествују сви пуноправни мушкарци, сазиван је у посебним приликама, између осталог, када је варош бирала свог представника на Народно-црквеном сабору.²⁹

На место београдског бирова бирани су најугледнији и најутицајнији чланови заједнице, а то је често, годину за годином, била иста особа. Међу најистакнутијима били су Хаци-Гаврило Рашковић (изабран најмање седам пута), Аврам Ђурић (пет пута) и Антоније Јовановић (најмање три пута) (сл. 9а, б). Последњи биров био је Теодор Петровић. Београдски бирови имали су важну улогу у народном и црквеном животу како Савске вароши, тако и свих Срба у Хабзбуршкој монархији. Учествовали су на састанцима и саветовањима на која је позивао митрополит, представљали су Београд и Краљевину Србију на народно-црквеним саборима, бирани су за чланове делегација које су ради народних послова одлазиле у Беч или на том путу пратиле митрополита.³⁰

Према свему судећи, Савска варош је 1724. године добила ново општинско уређење, али није познато да ли је то учињено путем статута, као у Дунавској вароши, или неког акта другог типа. Од тада је изборима за чланове Танача присуствовао и представник Београдске администрације. Средином јануара 1724. године Администрација је потврдила нов састав Танача и поновни избор Аврама Ђурића за бирова. Наредне године општина је почела да користи и нов печат, са ликом св. архангела Михаила, заштитника Српске вароши, и с натписом *Сеи њечайѝ савске вароши. 1725.* О новом уређењу српске

општине не зна се много, због фрагментарно сачуване изворне грађе. Може се само наслутити да су неке службе биле организоване слично као у Немачкој вароши. Тако је, на пример, општина водила књиге прихода и расхода (хесапе) и имала своју касу, постојао је варошки дом у коме су се налазили општинска канцеларија и архив, као затвор служио је део подрума, а о безбедности у вароши бринули су пандури.³¹

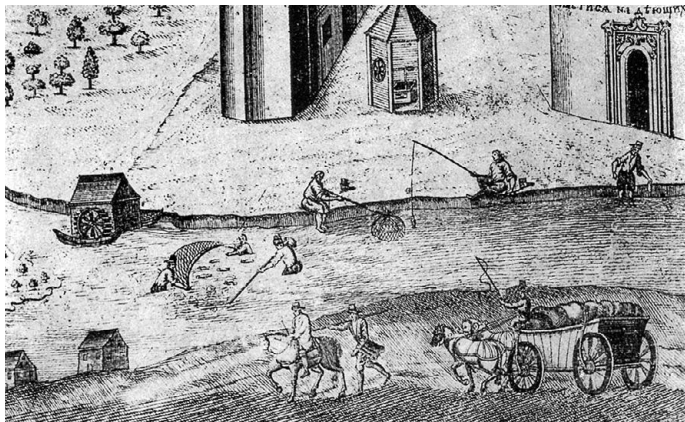
Београд као њривредно средишње

Београдске вароши биле су мали привредни центри у којима су радиле бројне занатлије и где се одвијала трговина на мало, чиме су подмириване потребе локалног становништва и градских власти. У варошима је било мајстора који су производили одећу (терзије, абације, ћурчије) и обућу (чизмари, папуџије), израђивали предмете од метала (ковачи, лимари, калаџије, сабљари), дрвета (столари, тесари, колари, бачвари, стругари) и коже (сарачи, седлари). Било је берберина, сапунџија, свећара, бојација, ужара, стаклара, зидара, копача. Помињу се месари и хлебари, а у Немачкој вароши и један посластичар – колачар. Било је гостионичара, бозација, бакалина. Београђани су се бавили и другим занимањима, а у изворима се помињу лађари, рабације, рибари (сл. 10), говедари, чобани, свирачи, сакаџије (разносачи воде). Занати нису познавали етничку припадност, па је тако међу произвођачима разних делова одеће или обуће било Срба, Грка, Цинцара, Немаца и других. У појединим делатностима, међутим, приметна је превага једне етничке групе, на пример Цинцара међу касапима. Неке делатности биле су нове у Београду и њима су се бавили искључиво немачки мајстори. Само у Не-

²⁹ Руварац, *Мојсије Петровић*, 88; Поповић Д., *Грађа за историју Београда*, 35, 36; idem, *Србија и Београд*, 263, 268; Поповић Д., Богдановић, *Грађа за историју Београда*, 125.

³⁰ Поповић Д., *Општинска ујрава у Београду*, 127, 130.

³¹ Idem, *Србија и Београд*, 263, 268–269; idem, *Општинска ујрава у Београду*, 127, 131.

Сл. 10. Т. Месмер, *Манастир Ходош*, 1750. – Рибари, детаљ (Давидов, *Српска графика XVIII века*)

Сл. 11. Е. Јанковић, *Терјовци. Комедја у ијри акѝа*, Лаипсиг 1787. – емблем са насловне стране (Библиотека Матице српске, Р I 399)

мачкој вароши радили су мајстори власуљари, као и по један сајција, златар, дугмар, ткач чарапа и бојација свиле. Занатлије и трговци били су организовани у руфете, најчешће према делатности којом су се бавили, који су имали изразита верска обележја. Зато су православне и римокатоличке занатлије и трговци у два варошима, као и у другим местима, имали посебне еснафе.³²

Поред тога што је био центар привреде и трговине које су имале локални карактер, Београд се током хабзбуршке управе развио и у економско-трговачки центар новоосвојених области Србије и Баната и, истовремено, у ново средиште хабзбуршке трговине са Истоком. Нове власти умеле су да искористе повољан географски положај Београда на раскрсници важних речних и копнених путева и да подстакну његов привредни развој. Та улога града могла се наслутити већ приликом закључења Пожаревачког мира 1718. године. Мировним уговором успостављени су општи принципи и услови слободне трговине између Хабзбуршке мо-

нархије и Османског царства, заштите привредних интереса, оснивања конзуларних представништава и друго. Та начела разрађена су у посебном Уговору о трговини и пловидби (*Passarowitzter Commerztractat*), у 17 тачака, који је потписан неколико дана после закључења мира. Поданици Карла VI, без обзира на верску и етничку припадност, имали су слободу да копненим и воденим путевима тргују по свим областима Османског царства. Наредне године основана је Царска привилегована оријентална компанија која је имала искључиво право трговине у Османском царству и другим земљама на Истоку. Седиште јој је било у Бечу, а испоставе је имала у Београду, Трсту и Риједи. Трст и Ријека проглашени су слободним лукама, средиштима поморске трговине са Левантом, те је Карло VI позвао трговце из тих градова да оснују своје трговачке колоније у Београду. То је хабзбуршким лукама требало да отвори врата за трговину како са балканским залеђем, тако и са Оријентом, коју су до тада држали Венеција и Дубровник.³³

³² Langer, *Serbien unter der Kaiserlichen Regierung*, 212; Поповић Д., *Београд пре 200 година*, 80–85, 95; idem, *Грађа за историју Београда*, 45–62, 225–251; Веселиновић, *Београд под влашћу Аустрије*, 533, 535.

³³ Ibidem, 532; Костић, *Српско трговачко насеље на Риједи*, 38; Malnar, Marjanić, Labus, *Gradnja brama Sv. oca Nikolaja u Rijeci*, 52–57.

Београдски трговци наметнули су се као посредници у трговини на велико, у чему је посебно била значајна слободна пловидба Дунавом, којим је роба допремана са Истока транспортована у Беч и друге средњоевропске градове, и обрнуто, мануфактурна роба из Европе доспевала на Исток. Поред тога, највише се трговало житом из Баната, као и стоком, првенствено за потребе војске и Београдске и Темишварске администрације. Главни извозни производи српске привреде под хабзбуршком влашћу били су мед, восак и вино. У обе београдске вароши постојали су трговци на велико, који су се бавили уносним пословима увоза и извоза робе, међу којима је најмање било Немаца. Крупна трговина у Београду била је у рукама Срба и Јевреја (сл. 11). Српски трговачки рурфет је у овом периоду знатно ојачао, па је 1725. године успео да добије владарску привилегију према којој је имао искључиво право увоза мануфактурних и индустријских производа из Османског царства, Немачке и Хабзбуршке монархије, као и њихове продаје на подручју Београда и Србије. У делегацији која је у Бечу постигла тај успех налазили су се трговци Максим Хаџи-Петровић, Адам Бранковић, Новак Петровић, Стојко Јовановић, Стефан Радивојевић, Михаило Јовановић, Радослав Симоновић, Максим Петровић, Риста Петровић, Радван Радовановић, Петар Вуковић, Никола Томић и Стојан Вуковић. Принц Александар Виртембершки предлагао је властима у Бечу да београдске трговце укључе у огранак Оријенталне компаније у Београду.³⁴

Пословна способност јеврејских трговаца истицала се у Београду и под хабзбуршком влашћу, која их је сматрала нежељеном заједницом, толерисаном под одређеним условима. Од 1719. године наметнут им је порез на толеранцију (*Juden-Toleranz*), посебно су опорезивани за делатности којима

су се бавили (*Judenzins*) и ограничено им је досељавање у Београд. Јевреји су били изолована заједница и живели су у Дунавској вароши у само две зграде, за које су плаћали закупнину – Сефарди у свом старом двоспратном Јеврејском дому (*Türkischer Judenhof*), поред Чукур хана, а Ашкенази у уступљеном Јени хану, који се налазио у близини. Упркос отежаним условима живота и пословања, у Београду су се издвојили способни и успешни јеврејски трговци који су свој капитал почели да улажу у производњу. Тако су 1724. године браћа Кепиш (*Köpisch*), трговци житом, пореклом из Темишвара, закупили монопол на производњу пива и отворили прву пивару у Београду, али су због великих намета били принуђени да је 1730. године предају Београдској администрацији. Касније су, са Исаком Мојзесом (*Isaac Moyses*) и Јакобом Франклом (*Jacob Franckl*), закупили на шест година монопол на печење ракије.³⁵

Верска њолиџика Карла VI

Београд је имао важно место у верској политици Карла VI. Било је предвиђено да се он развије у центар из ког ће се римокатоличка вера ширити међу већинским православним становништвом Краљевине Србије. Римокатоличка вера проглашена је у Србији доминантном и нове власти су имале задатак да на сваки начин штите и помажу Римокатоличку цркву. Православна вера је трпљена, а Православну цркву је требало толерисати, али јој притом у новоосвојеним областима што више ограничити права која су јој у Хабзбуршкој монархији била гарантована привилегијама цара Леополда I (*Leopold I*, 1658–1705), објављеним између 1691. и 1695. године. Поред политике покатоличавања православног становништва, ја-

³⁴ Павловић, *Финансије и привреда за време аустријске владавине*, 14–15; Веселиновић, *Београд под влашћу Аустрије*, 534.

³⁵ Langer, *Serbien unter der Kaiserlichen Regierung*, 169, 242; Павловић, *Финансије и привреда за време аустријске владавине*, 20–21; Поповић Д., *Србија и Београд*, 188–190.

чању римокатоличког елемента требало је да потпомогне и колонизациона политика која је била изразито верски обележена. То је и званично било регулисано царском наредбом 1726. године према којој се насељавање у Србији и Банату дозвољавало искључиво римокатоличком становништву.³⁶ Држава је финансијски помагала Римокатоличку цркву тако што јој је, преко Дворске коморе, исплаћивала 13.000 сребрних форинти годишње и што је преузела плаћање свештеника. Тај новчани износ представљао је скоро половину коморског буџета за Србију. Истовремено, приходи Београдске митрополије износили су годишње 6.000 форинти које је Београдска администрација, на име еквивалента за црквени десетак у Србији, исплаћивала митрополиту, као и око 1.500 форинти његовог личног епископског прихода из архидијецезе.³⁷

Будућа верска политика у Србији и Београду могла се наслутити већ у јулу 1717. године када су са хабзбуршком војском ушли у град први мисионари. Били су то језуити, који су тада вршили службу војних свештеника, капелана у војсци принца Еугена Савојског. У августу су и редови фрањеваца и капуцина молили војне власти да им дозволе боравак у Београду и одреде место за становање. Капуцини нису тражили неко одређено место за изградњу *малој манастира*, док је фрањевце, који су били активни под османском влашћу, занимала искључиво Дунавска варош и у њој Дуга улица, данас Душанова, у којој су и тражили место за резиденцију. Убрзо после њих дошли су тринитари и минорити. И малтешки витешки ред имао је у Београду представника – свог мајстора, генерала грофа Марулија.³⁸

Монашким редовима препуштене су некадашње турске куће и уступљено им је пет

џамија, које су они преуредили у хришћанске цркве (сл. 17). Једна од београдских џамија дата је и Јерменима римокатолицима. У Дунавској вароши оснивани су манастирски комплекси, па је тако, на пример, онај тринитарски обухватао четири куће и оближњу Шехитлук џамију, претворену у цркву, а налазио се на углу данашњих улица Високог Стевана и Браће Барух. Фрањевцима је 1721. године уступљен цео комплекс Јахја-пашине џамије који се налазио у данашњој Душановој улици, између Дубровачке и Книћанинове. Осим џамије, која је до тада коришћена као магацин ратне опреме, они су добили и околне објекте, међу којима стару медресу и два турбета. Џамија је убрзо преуређена у цркву посвећену Успењу Богородице, а у једном турбету уређена је капела Светог гроба. Године 1728. започета је на том простору изградња манастира и нове цркве посвећене св. Јовану Капистрану, која је освећена 1730. године. Зграда бивше џамије служила је као *сџара црква*.³⁹

Највећи утицај међу београдским римокатолицима имали су језуити. Њих је посебно ценио принц Еуген, који им је указао част позивом да одрже проповед на свечаном богослужењу држаном на дан капитулације Мустафа-паше 18. августа 1717. године. По уласку у град они су добили неколико кућа и џамију. Осим званичне дозволе владара да оснују мисију, језуити су 1718. године добили и одобрење да, поред службе војних капелана, врше и жупничку службу међу цивилним становништвом Београда. За свој мисионарски рад имали су и финансијску помоћ државних власти, које су им од 1723. године преко Дворске коморе исплаћивале 1.000 форинти годишње. Ново земљиште за изградњу резиденције и цркве, које се налазило у близини старог Пиринч хана, у коме

³⁶ Langer, *Serbien unter der Kaiserlichen Regierung*, 168; Павловић, *Административна и црквена историја*, 168–169.

³⁷ Ibidem, 170; Точанац, *Српски народно-црквени сабори*, 170.

³⁸ Митровић, *Подаци о Србији*, 13; Костић, *Историја фрањевачкој манастира*, 195; Поповић Д., *Србија и Београд*, 119.

³⁹ Костић, *Историја фрањевачкој манастира*, 195–196; Поповић Д., *Грађа за историју Београда*, 127, 134, 153–154, 163, 214; Шкаламера, Поповић М., *Урбани развој Дорћола*, 234.

је била војна апотека, добили су 1727. године, а изградњу цркве започели су 1732. године. Црква се налазила у данашњој Улици цара Уроша, између улица Душанове и Високог Стевана. У оквиру резиденције радила је и основна школа, која се помиње од 1728. године. Међутим, уз све подстицаје и сву подршку коју су имали, резултати нису били задовољавајући. До краја хабзбуршке власти у Србији је, без Београда, било само око 1.700 римокатолика. То уједно указује и на превелике амбиције хабзбуршке колонизационе политике ван Београда.⁴⁰

Карло VI је правио јасну разлику између вере и црквене организације, а при томе је изнад свега стављао свој владарски ауторитет. Интервенисање у организацији Римокатоличке цркве на територији којом је владао било је Карлу VI омогућено привилегијама и правима које су Хабзбурговци добили од поглавара Римокатоличке цркве или преузели са крунама и земљама које су објединили, као и са круном Светог римског царства. Спор са Ватиканом настао је због Београдске бискупије чије је седиште 1521. године пренето у Смедерево. Београдска бискупија није била званично укинута нити спојена са Смедеревском. Освајање Београда и његов повратак под власт хришћанског владара отворили су стари сукоб између папе и Хабзбурговаца око надлежности над бискупијама и права именовања бискупа. Створена је ситуација у којој су и Карло VI и папа Климент XI (Clemens XI) сматрали да имају право да поставе бискупа у Београду. Карло VI је намеравао да својим ауторитетом обнови Београдску бискупију и да је споји са Смедеревском, која је била у надлежности папе, те да на тај начин стекне контролу над целом организацијом Римокатоличке цркве у Србији. Зато је и одбијао да Луку Наталиса (Luca Natalis), кога је папа

именовао још 1709. године, потврди као београдског бискупа. Своје намере владар је остварио 1729. године, када је папа Бенедикт XIII (Benedictus XIII) прихватио канонско уједињење Београдске и Смедеревске бискупије. За првог београдско-смедеревског бискупа Карло VI је одредио грофа Антониа дела Торца (Antonio della Torre), који је столовао у Београду.⁴¹

Митрополијско седиште

Сличан однос владар је имао и према организацији Српске православне цркве, те је подржао оснивање посебне архиепископије за Србију и Банат, поред Карловачке митрополије–архиепископије која је постојала у Хабзбуршкој монархији од 1708. године. Четири православне епархије на новоосвојеном подручју (Београдска и Ваљевска у Србији, Темишварска и Вршачка у Банату) биле су организоване као засебна Београдска митрополија. Наиме, београдски епископ, са почасном титулом митрополита, Мојсије Петровић затражио је 1717. године од новог владара да га потврди за архиепископа у новоосвојеним областима. У томе је имао не само подршку народних старешина из вароши и нахија своје епархије, међу којима је био и београдски биров Аврам Ђурић, већ, у то време и најважнију, подршку принца Еугена Савојског. Следећи политичке и државне интересе, Карло VI је током 1718. године потврдио Мојсија Петровића за архиепископа и митрополита у Краљевини Србији са престоницом у Београду (сл. 12), за који је у тексту потврдне дипломе употребљен стари назив – *Alba Graeca*. До 1720. године власт му је проширена на Доњи Срем и Темишварски Банат. Тиме је било завршено заокруживање територије Београдске

⁴⁰ Langer, *Serbien unter der Kaiserlichen Regierung*, 222; Валтровић, *Камени темељац једне језуитске цркве*, 123–127; Vanino, *Isusovci u Beogradu*, 25–27, 29; Павловић, *Административна и црквена историја*, 170; Шкаламера, Поповић М., *Урбани развој Дорћола*, 234; Јачов, *Списи Тајној вајшиканској архива*, 279–280.

⁴¹ Више о томе, в. Mitrović, *The Peace of Passarowitz*, 210–214.

Сл. 12. Печат и потпис митрополита Мојсија Петровића (Архив САНУ у Сремским Карловцима, Фонд Митрополитско-патријаршијски архив Б, 1728/29)

митрополије-архиепископије у границама војних освајања. Новоосвојене хабзбуршке територије, издвојене као посебне области под директном влашћу владара, добиле су и посебну организацију Српске православне цркве. Београдска митрополија била је у другачијем положају од Карловачке, јер је владар у њој забрањивао или ограничавао она привилегијална права која су на подручју Карловачке митрополије сметала угарским сталежима, жупанијским властима и Римокатоличкој цркви, а у основи тога и државним интересима те државној политици. Оснивање Београдске митрополије канонски је признао српски патријарх Мојсије Рајовић потврдивши 1721. године Мојсија Петровића за архиепископа. У потврдној грамати патријарх је изразио жељу да се првом приликом изврши спајање Београдске и Карловачке митрополије у једну која би обухватала све православне у Монархији, а предност у погледу седишта будуће уједињене митрополије дао је Београду.⁴²

Седиште Београдске митрополије било је у Савској вароши, која је постала не само верски већ и политички центар Срба под хабзбуршком влашћу. Негујући традицију саборности, митрополит је око себе окупљао истакнуте свештенике и народне прваке с којима се саветовао и договарао о разним темама и проблемима – од организовања

школа, које су биле у надлежности јерархије, па до непоштовања привилегијалних права и слобода. Тим састанцима су најчешће присуствовали београдски биров и ешкути, као и београдски прота. У Београду је 21. септембра 1722. године одржан и једини Народно-црквени сабор Београдске митрополије, на коме су учествовала 23 представника свештенства, војске и цивилног становништва Краљевине Србије, међу којима и београдски прота Павле. Овај Сабор је, усаглашено са Сабором Карловачке митрополије одржаним два дана раније, одлучио да се после смрти једног од актуелних митрополита други изабере за заједничког и на тај начин изврши уједињење две митрополије. Одлука је осуђена у Бечу, а митрополит Мојсије је прекорен да нема право да сазива Сабор Београдске митрополије, чиме му је оспорено једно од привилегијалних права.⁴³

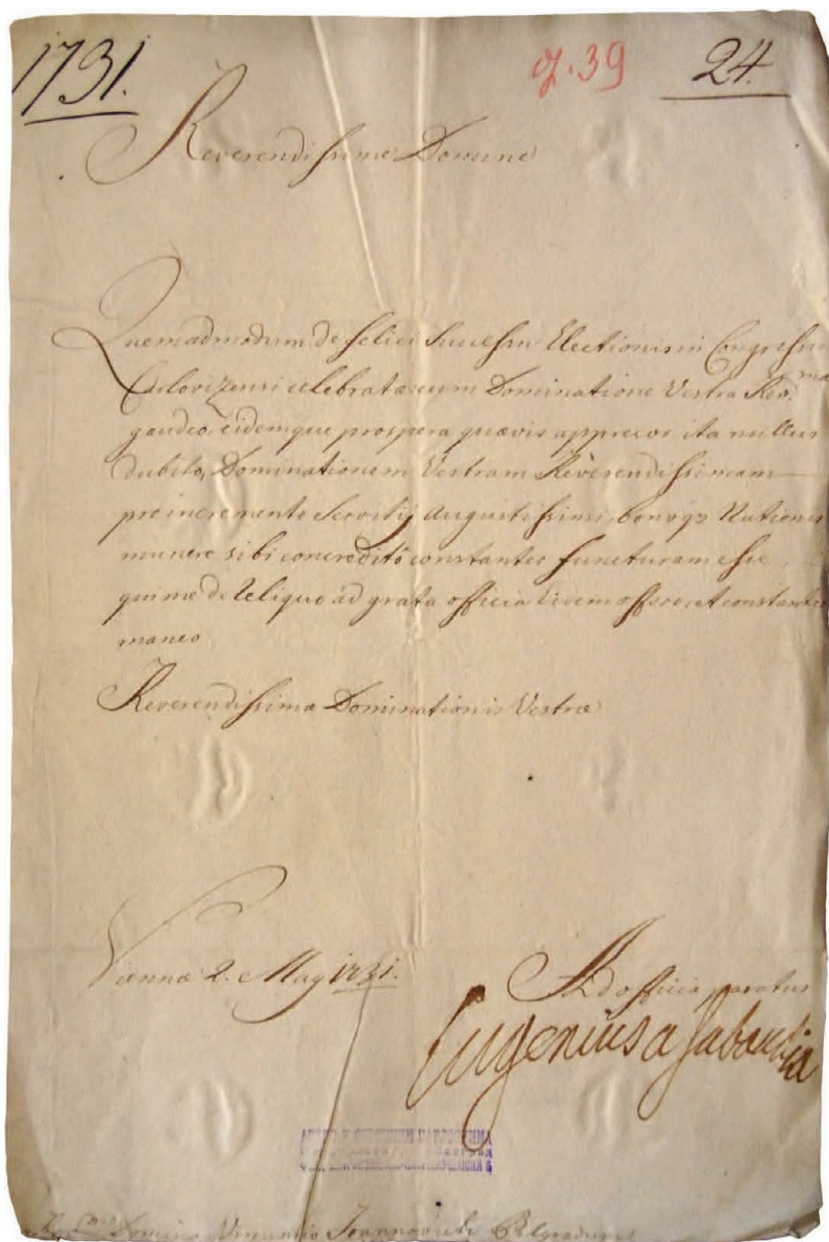
Тежња ка уједињењу испољена је на Сабору 1726. године када је, после смрти карловачког митрополита Вићентија Поповића, београдски митрополит Мојсије изабран и за карловачког. Владар није прихватио саборску одлуку, већ је Мојсија Петровића потврдио као архиепископа само у Карловачкој митрополији, а деградирао у положај администратора у Београдској. Упркос томе, уједињење Београдске и Карловачке

⁴² Руварац, *Мојсије Пејровић*, 92–93; Павловић, *Административна и црквена историја*, 176–177; Точанац, *Српски народно-црквени сабори*, 129–130, 152–154.

⁴³ Idem, *Београдска и Карловачка митрополија*, 205–207.

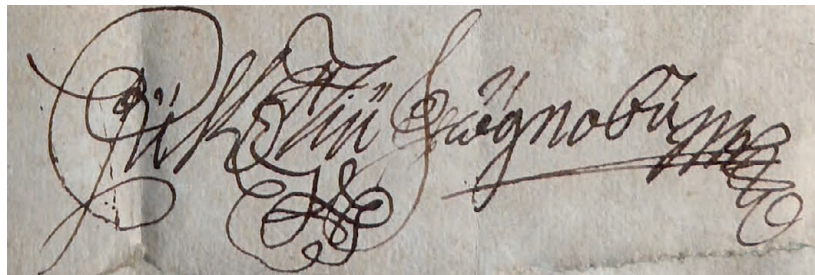
митрополије није за српско становништво у Хабзбуршкој монархији било спорно и Београд је од тада сматран незваничном престоницом две митрополије. Када је 1731. године, после смрти митрополита Мојсија, Сабор изабрао Вићентија Јовановића за једничког митрополита, Београд је и званично постао седиште уједињене Београдско-карловачке митрополије (сл. 13). Вићентије Јовановић био је први и последњи митрополит београдско-карловачки кога су као

таквог признале и потврдиле државне власти (сл. 14). Носио је титулу *Архиепископ и митрополијски београдски и целој хришћанској народа њој влаићу Њејовој царској величанства*, те му је према томе главна резиденција била у Београду. Из Сремских Карловаца, где је Сабор био одржан, уприличен је митрополитов свечани испраћај до његове *иресидионе резиденције* и пратила га је посебна делегација од 29 чланова, међу којима је био и београдски прота Кирил Марковић.⁴⁴

Сл. 13. Принц Еуген Савојски, председник Дворског ратног савета, честита Вићентију Јовановићу избор за архиепископа (Архив САНУ у Сремским Карловцима, Фонд Митрополитско-патријаршијски архив Б, 1731/39)

Сл. 14. Потпис митрополита Вићентија Јовановића (Архив САНУ у Сремским Карловцима, Фонд Митрополитско-патријаршијски архив Б, 1733/63)

Међу проблемима с којима су се суочавали митрополити у Београду под хабзбуршком влашћу био је и проблем недостатка зграда сакралне и друге намене, а на првом месту православних храмова. У Савској вароши постојала је само једна православна парохијална црква, посвећена св. Георгију, која је била у лошем стању. Стару Саборну цркву, посвећену светим архангелима Михаилу и Гаврилу, извори из овог периода не помињу, па се може закључити да је највероватније била разрушена након уласка османске војске у Београд 1690. године. Питање изградње новог Саборног храма поставило се већ 1717. године и постало је веома важно после оснивања Београдске митрополије 1718. Покушавајући да прикупи новац за Саборну цркву, митрополит Мојсије се безуспешно обраћао руском цару Петру Великом, коме је у писму, од 14. септембра 1718. године, описао пустош у Србији после османске власти и рата. Посебно је молио помоћ за изградњу (*сограждение*) Саборне цркве „у славном граду Београду наше Српске земље”. Помоћ, међутим, није добио.⁴⁵

Осим новца који је ваљало прикупити, требало је од градске управе добити одобрење за место на коме ће се градити нова црква, као и дозволу за изградњу објекта од чврстог материјала, и то у време када је скоро цела производња цигала и креча била усмерена ка обнови Београдске тврђаве.

Хабзбуршке власти нису оспоравале митрополиту право на изградњу Саборне цркве, али то је за њих у почетку било споредно питање. Тек када су били завршени приоритетни планови за реконструкцију Тврђаве и када је одређена траса изградње будућих варошких бедема, могло је да се рачуна на то да ће бити одређено и место за изградњу нове Саборне цркве.

У међувремену, митрополит Мојсије одлучио је да обнови цркву Светог Георгија и у новембру 1720. године позвао је вернике да помогну добровољним прилозима. У својој бележници је записао да је то био први пут да архиепископ позива вернике да милостињом обнове цркву, да такав обичај у Београду раније није постојао и да га треба подстицати. Митрополитовом позиву одмах се одазвало 18 дародаваца, углавном занатлија, а међу њима је био и парохијални свештеник Велимир с великим прилогом од једног златног дуката.⁴⁶ Црква Св. Георгија нашла се касније на линији изградње варошких бедема, па је било извесно да ће бити порушена, о чему је митрополит Мојсије 1727. године обавестио руског цара Петра II (Петр II Алексејевич, 1727–1730). Тражећи помоћ за Саборни храм, митрополит Вићентије Јовановић писао је у априлу 1732. године руској царици Ани Ивановој (Анна Иоанновна, 1730–1740) о томе да ће те године црква бити порушена.⁴⁷

⁴⁴ Idem, *Српски народно-црквени сабори*, 103–104, 158–159, 161–165.

⁴⁵ Руварац, *Мојсије Пејровић*, 146–147; Нарочницкий, Петрович, *Политические и культурные отношения России*, 57.

⁴⁶ Поповић Д., *Грађа за историју Београда*, 20.

⁴⁷ Руварац, *Мојсије Пејровић*, 149; Нарочницкий, Петрович, *Политические и культурные отношения России*, 86, 87, нап. 2.

Зидање нове Саборне цркве, која је према традицији и вези са старим храмом била посвећена светим архангелима Михаилу и Гаврилу, почело је средином 1726. године на месту на коме се и данас налази Саборна црква у Београду. Услед сталног недостатка новца, радови су текли споро а тражена помоћ из Русије није стизала, па је митрополит Мојсије био принуђен да се ослони на лична средства и на милостињу од верника, али није успео да заврши тај подухват за живота. Изградњу Саборне цркве наставио је митро-

полит Вићентије Јовановић, који је такође покушавао да обезбеди новац из Русије, а у изворима нема трагова да је у томе и успео. Он је покренуо и знатно активније прикупљање прилога међу верницима, и то не само из београдских вароши већ и из целе Србије, па и са простора Карловачке митрополије. Током 1734. године позивао је вернике из својих архидијецеза Београдске и Сремске, као и оне из Бачке епархије да помогну изградњу *воздвизајушийся* се храма Светих Архистратига. Због Саборне цркве митро-

Сл. 15. Стан београдског митрополита, детаљ са плана (Ратни архив у Бечу, сиг. Н IIIд 1410)

полит се задуживао, позајмљујући новац и од београдских Немаца. Није познато у којој мери је Саборна црква била завршена у време почетка новог хабзбуршко-османског рата, јер су завршни радови и њено опремање трајали и током 1737. године. У Саборној цркви били су сахрањени митрополити Мојсије Петровић – 1730. године и Вићентије Јовановић – 1737. године. Пред потписивање Београдског мира 1739. године, тадашњи егзарх, касније митрополит, Павле Ненадовић пренео је њихове посмртне остатке на Фрушку гору. По уласку османске војске у Београд Саборна црква била је знатно оштећена, али не и потпуно разорена. Зграда се одржала до 1836. године, а тада је срушена да би на њеном месту била подигнута данашња зграда Саборне цркве.⁴⁸

Осим Саборног храма, за београдске митрополите било је важно и питање изградње нове резиденције. У Београду су постојале две куће које је митрополит Мојсије Петровић користио и које се у изворима називају *стари* и *старишиј двор ниже сланој чеџми*. Стари двор налазио се у Савској вароши, на углу данашњих улица Поп Лукине и Топличиног венца, а старији у Дунавској, код данашње раскрснице улица Кнегиње Љубице и Страхињића бана. То су биле скромне и релативно мале зграде које после 1718. године нису могле да задовоље потребе архиепископа новоосноване митрополије коме је била потребна већа, пространа и функционална резиденција. Према митрополитовој идеји, та будућа зграда није требало да буде само стан за архиепископа. Предвидео је да у резиденцији заседа Архиепископска конзисторија, тј. Духовни суд, да сазива састанке и одржава саветовања с народним

првацима, као и да оснује школу. Како су текли радови на изградњи варошких бедема, тако су рушене зграде које су се налазиле на тој линији, па и митрополитова кућа у Савској вароши. Он је тражио обештећење и није га добио, а дозвољено му је да искористи цигле од срушене куће. У октобру 1725. године митрополит је молио Дворски ратни савет да нареди београдским властима да обезбеде место за нов митрополитски двор. Према свему судећи, није сачекао да се то питање реши него је у новембру исте године почео да набавља материјал. До јула 1727. године Никола Доксат је израдио план митрополитске резиденције и српске школе, а темељи су постављени у августу. Резиденција се налазила поред Саборне цркве, на месту на коме је данас Основна школа „Краљ Петар I” (сл. 15).⁴⁹

Митрополит Мојсије Петровић градио је своју београдску резиденцију располажући скромним средствима и није је завршио за живота. Умро је 7. августа 1730. године у старој кући у Дунавској вароши. Издаци за резиденцију знатно су повећани у време митрополита Вићентија Јовановића. Поред радова као што су завршавање крова, малтерисање и постављање подова, почело је и њено опремање. Трошкови су били велики, јер су наручивани посебни и скупи предмети, попут четири угаоне пећи из Алтенбурга. Резиденција је била импозантна грађевина на спрат, са два митрополитова салона и великим бројем просторија, међу којима су се налазиле библиотека са посебним кабинетом и нека врста сале за састанке, у којој је одржан Народно-црквени сабор 1732. године. При резиденцији је била школа, као и придворна капела посвећена

⁴⁸ Руварац, *Мојсије Петровић*, 144–145; Стефановић Виловски, *Београд, 1717–1739*, 27; Грујић, *Прилози за историју Србије*, 171, 182–183; Поповић Д., *Грађа за историју Београда*, 78–82; *idem*, *Србија и Београд*, 333–335; Поповић Д., Богдановић, *Грађа за историју Београда*, 134, 137–139, 387–388; Вујовић, *Саборна црква у Београду*, 87–95. Нарочничкий, Петрович, *Политические и культурные отношения России*, 86, 87.

⁴⁹ Стефановић Виловски, *Београд, 1717–1739*, 16–17, 27–28; Руварац, *Нейокрејино имање Митрополије београдске*, 209; Поповић Д., Богдановић, *Грађа за историју Београда*, 32; Поповић М., *Прилози ироучавању београдске Српске вароши*, 156–157; детаљније, в. текст Ане Милошевић у овом зборнику, 74–95.

св. Николи, у којој је најкасније 1734. године почело да се врши богослужење.⁵⁰

Поново њод османском влашћу 1739. године

Средином 1737. године Хабзбуршка монархија, као савезница Русије, ушла је у рат против Османског царства. Циљ јој је био да преко Србије продре дубље на Балканско полуострво, а посебно да освоји Босну, Херцеговину, Албанију, Влашку и Молдавију. Међутим, после почетних успеха рат је већ током прве године почео да се одвија неповољно по Монархију.⁵¹ До средине 1738. године османска војска је увелико харала и пљачкала по Београдском дистрикту, претећи и самом граду. Један од београдских учитеља, руски јеромонах, Петар Михаиловски писао је у јуну будимском епископу да је из града побегао ко год је то могао и да је митрополитска резиденција опустела, јер се патријарх Арсеније IV Јовановић Шакабента, који је 1737. године прешао под хабзбуршку власт и преузео управу над Митрополијом, склонио у Петроварадински шанац. *И немачка армада* прешла је преко Дунава у Банат, приметио је учитељ, а преостали Београђани са великим страхом чекали су да се освачи сваког тренутка појаве пред градом.⁵²

Последњи покушај одбране хабзбуршких тековина претходног рата завршен је поразом гувернера Краљевине Србије, маршала грофа Валиса у бици код Гроцке 23. јула 1739. године. Већ 26. јула велики везир Ивас Мехмед-паша (Ivaz Mehmed Paşa) почео је опсаду током које је Београд трпео свакодневне артиљеријске нападе. Патријарх Арсеније IV, који се у то време налазио у

Сремским Карловцима, имао је сазнања да бомбардовање није наносило већу штету ни граду ни његовим становницима, осим неке погођене куће, јер Османлије наступају као *сљеи*, како је навео у једном писму.⁵³ Поред опсаде, велики проблем представљала је епидемија куге која се ширила из османске војске и која је током 1739. године захватила и Београд. Град је био пун избеглица из свих делова Србије које је опсада спречила у намери да се преко Саве и Дунава склоне на сигурну територију.

Само дан после почетка опсаде, 26. јула, гроф Валис је покушао да подстакне преговоре о примирју. Услов великог везира била је предаја Београда, на шта у том тренутку гувернер није смео да пристане, те су опсада и бомбардовање града трајали више од месец дана. Прелиминарни мировни уговор потписан је 1. септембра 1739. године, а већ 4. септембра велики везир ујахао је победоносно у београдску варош у пратњи команданата и око 500 јаничара. За првог османског команданта Београда постављен је Али-паша Абдипашазаде (Ali Paşa Abdipaşazade), дотадашњи беглербег Румелије, који се убрзо уселио у касарну принца Александра Виртембершког.⁵⁴

Мировним уговором потписаним у Београду 18. септембра 1739. године Хабзбуршка монархија је Османском царству морала да врати Србију са Београдом, Олтенску (Малу) Влашку и појас Босне уз Саву. Тиме је нова граница била повучена на рекама Сави и Дунаву. Према одредбама Београдског мира, Монархија се обавезала да ће Београдску тврђаву вратити са старим утврђењима, барутним магацинима, арсеналима и касарнама, као и јавним и приватним зграда-

⁵⁰ Грујић, *Прилози за историју Србије*, 110–160; Поповић Д., *Београд њре 200 година*, 129–132, 139; Поповић Д., Богдановић, *Грађа за историју Београда*, 249–250, 333–335, 343, 344–346.

⁵¹ Више о рату 1737–1739. године и опсади Београда, в. Веселиновић, *Србија њод аустријском влашћу*, 146–162; Тричковић, *Београд њод њурском влашћу*, 126–127.

⁵² Поповић Д., Богдановић, *Грађа за историју Београда*, 251.

⁵³ Ibidem, 252–253.

⁵⁴ Веселиновић, *Србија њод аустријском влашћу*, 160.

ма по варошима. Сва нова утврђења у граду, варошки бедеми и спољна утврђења на обалама Саве и Дунава морали су бити порушени. Шест месеци трајало је разграђивање бедема и Тврђаве, која је званично предата османским властима 7. јуна 1740. године.⁵⁵

Повратак под османску власт довео је до нових демографских промена у Београду. Немачко и српско становништво се иселило, старо турско вратило се из Ниша и Видина, где се склонило после 1717. године, а дошло је и ново. Граду је брзо враћен оријентални изглед и карактер. Срушена је већина објеката изграђених у време хабзбуршке власти, међу којима и касарна принца Александра и митрополитска резиденција, зградама које су према мишљењу нових господара биле превисоке порушени су спратови, затечене цркве претворене су у џамије и подизане су нове. Нове зграде зидане су према правилима османске архитектуре. На граници према Хабзбуршкој монархији, Бео-

град је постао седиште серхата – пашалука, османске пограничне покрајине, са значајном улогом у војном и управном систему државе. Развијао се као војни и привредни центар и као центар транзитне трговине Османског царства према Хабзбуршкој монархији. Међутим, на развој града у наредном периоду утицало је слабљење централних власти које се испољило у борби за позиције, а то је било повезано са освајањем државних прихода, као што су закупи од муката и цизије, као и с контролом над трговином. У Београду су превагу однели јаничари, те је град убрзо постао поприште сукоба непријатељских група. Притиснуто прекомерним порезима и дажбинама, становништво је све више сиромашило. У другој половини XVIII века београдске вароши, са густо збијеним ниским дрвеним кућама и с улицама пуним рупа и разглављене калдрме, посетиоцима са Запада одавале су утисак сиромаштва и запуштености.⁵⁶

⁵⁵ Ibidem, 159–161; Тричкових, *Београд под њурском влашћу*, 126–127.

⁵⁶ О Београду под османском влашћу после 1739. године, в. Тричкових, *Главна тврђава Царскава времена Европи*, 585–637; idem, *Варош после 1740. године*, 641–673; idem, *Београд под њурском влашћу*, 127–134; Чубриловић, *Развој привреде 1740–1788*, 674–693.

Библиографија

Скраћенице

- АЗОРУБСМ** = Архивска збирка Одељења реткости Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић” у Београду, Београд
- АИСПКМ** = Архив за историју Српске православне карловачке митрополије, Сремски Карловци
- БГ** = Богословски гласник, Сремски Карловци
- ВСЦ** = Весник Српске цркве
- ГГБ** = Годишњак града Београда, Београд
- ГИАВ** = Гласник Историјског архива у Ваљеву, Ваљево
- ГМГБ** = Годишњак Музеја града Београда, Београд
- ГНЧ** = Годишњица Николе Чупића
- ГСКА** = Глас Српске краљевске академије
- ЗНМ** = Зборник Народног музеја у Београду, Београд
- ИЧ** = Историјски часопис, Београд
- ЈИИ** = *The Journal of Interdisciplinary History*
- ЈМН** = *The Journal of Modern History*, Chicago
- ЛМС** = Летопис Матице српске, Нови Сад
- НП** = Наша прошлост, Краљево
- ПКЈИФ** = Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд
- СС** = Српски Сион
- ССАД** = Старинар Српског археолошког друштва, Београд
- ССКА** = Споменик Српске краљевске академије, Београд
- ЋР** = *Ћovjek i prostor*
- УБ** = Урбанизам Београда, Београд

Извори

- Agricola, *De re metallica*** = G. Agricola (1494–1555), H. Hoover, *De re metallica, "A complete and unchanged reprint of the translation published by the Mining magazine, London, in 1912."* New York Dover Publications 1950.
- De Belidor, *La science des ingénieurs*** = B. F. de Belidor, *La science des ingénieurs dans la conduite des travaux de fortification et d'architecture civile*, C. Jombert (Paris), livre IV, chapitre XII (1787).
- Debauve, *Procédés et matériaux de construction*** = A. Debauve, *Procédés et matériaux de construction*, Vve Librairie des Corps Nationaux des Ponts et Chaussées, des Minies et des Télégraphes, Paris 1888, 289–362.
- Diderot et al., *Encyclopédie*** = D. Diderot, A. Jean Le Rond, J.-M. Papillon, P. Mouchon, *Encyclopédie, ou, Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, A Paris: Chez Briasson... David l'aîné... Le Breton... Durand, 1751.

Библиографија

- Бајам, *Оружје и оклоји*** = М. Бајам, *Оружје и оклоји, Историја ручној наоружања од камених секира до њушака Дивљеј зајага*, Београд 1989.
- Бешлин, *Евџеније Савојски*** = Б. Бешлин, *Евџеније Савојски и његово доба*, Нови Сад 2014.
- Бикић, *Висећи свећњак из Сојоћана*** = В. Бикић, *Висећи свећњак из Сојоћана*, Саопштења XL (2008) 207–216.
- Бикић, *Девотионалије*** = В. Бикић, „У руке Твоје Оче предајем дух свој” – Девотионалије аустријске војске са Београдске тврђаве, Саопштења XLV (2013) 227–249.
- Бирташевић, *Један нови документ о калцији Карла VI*** = М. Бирташевић, *Један нови документ о калцији Карла VI у Београду*, ГГБ III (1956) 121–124.

- Вајферт, Сјоменице о узећу Београда од Турака** = Х. Вајферт, *Сјоменице о узећу Београда од Турака* године 1688, 1717. и 1789, ССАД 1-3 (1884) 20-31; 64-68; 105-110.
- Валтровић, Камен шемељац једне језуитске цркве** = М. Валтровић, *Камен шемељац једне језуитске цркве од године 1732. у Београду*, ССАД IV (1887) 123-127.
- Васић, Порфиреји српских архијереја** = К. Васић, *Порфиреји српских архијереја у Карловачкој митрополији (1690-1790)*, Нови Сад 2013.
- Васић, Барок у Београду 1971** = П. Васић, *Барок у Београду 1718-1739*, in: *Доба барока, студије и чланци*, Београд 1971, 148-166.
- Васић, Барок у Београду** = П. Васић, *Барок у Београду 1718-1739. године*, in: *Историја Београда 1*, Београд 1974, 573-584.
- Васић, Барок у Београду 1718-1739** = П. Васић, *Барок у Београду 1718-1739*, in: *Ослобођење градова у Србији од Турака 1862-1867. године*, edd. В. Чубриловић, В. Глигорић, Београд 1970, 607-624.
- Веселиновић, Нека ишћања из прошлости Београда** = Ј. Веселиновић, *Нека ишћања из прошлости Београда XVI-XIX века*, ГМГБ II (1955) 107-111.
- Веселиновић, Београд од 1683. до 1717. године** = Р. Веселиновић, *Београд од 1683. до 1717. године*, ГГБ XV (1968) 4-25.
- Веселиновић, Београд под влашћу Аустрије** = Р. Веселиновић, *Београд под влашћу Аустрије од 1717. до 1739. године*, in: *Историја Београда 1*, ed. В. Чубриловић, 1974, 521-572.
- Веселиновић, Продирање аустријске тировине у Београд** = Р. Веселиновић, *Продирање аустријске тировине у Београд у другој половини XVII века*, in: *Ослобођење градова у Србији од Турака 1862-1867. год.*, ed. В. Чубриловић, Београд 1970, 163-179.
- Веселиновић, Рајови Турске и Аустрије** = Р. Веселиновић, *Рајови Турске и Аустрије 1683-1717. године*, in: *Историја Београда 1*, ed. В. Чубриловић 1974, 465-519.
- Веселиновић, Србија под аустријском влашћу** = Р. Веселиновић, *Србија под аустријском влашћу 1718-1739*, in: *Историја српског народа IV-1*, ed. С. Гавриловић, 1986, 106-162.
- Витковић, Сјоменици из будимског и ишћанског Архива** = Г. Витковић, *Сјоменици из будимског и ишћанског Архива*, II, књ. 4, Београд 1873.
- Војиновић, Техничар** = М. Војиновић, *Техничар, Грађевински приручник б*, Београд 1989.
- Војна енциклопедија* = Војна енциклопедија, том 4, Београд 1972.
- Вујовић, Саборна црква у Београду** = Б. Вујовић, *Саборна црква у Београду. Прилози историји изградње и украшавања главне београдске храма*, ГГБ XXX (1983) 87-95.
- Гарић Петровић, Митрополијски намесници и дворни служитељи** = Г. Гарић Петровић, *Митрополијски намесници и дворни служитељи у Српској епархији (1718-1739)*, НП 14 (2013) 87-100.
- Гачић, Луле** = Д. Гачић, *Луле из музејских збирки Србије – Капалој изложбе*, Нови Сад 2011.
- Голубовић, Георгије Сјојановић** = Б. Голубовић, *Георгије Сјојановић (?-1746)*, Нови Сад 1990.
- Грујић, Прилози за историју Србије** = Р. Грујић, *Прилози за историју Србије у доба аустријске окупације (1718-1739)*, ССКА LI (1914) 84-208.
- Грујић, Свечани поздрав** = Р. Грујић, *Свечани поздрав ишћком ишћријарху Арсенију IV ириlichem његова доласка у Београд 1739. године*, БГ IX (1906) 60.
- Давидов, Српска графика XVIII века** = Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Нови Сад 1978.
- Дурковић-Јакшић, Најстарија библиотека у Београду** = Љ. Дурковић-Јакшић, *Најстарија библиотека у Београду*, Београд 1970.
- Ђукић, Нешто за историју царске краљевске српске хусарске рејименте** = А. Ђукић, *Нешто за историју царске краљевске српске хусарске рејименте*, Нови Сад 1894.
- Ђурић-Замоло, Београд као оријентална варош под Турцима** = Д. Ђурић-Замоло, *Београд као оријентална варош под Турцима 1521-1867*, Београд 1977.

- Ерчић, Мануил (Михаил) Козачинскиј** = В. Ерчић, *Мануил (Михаил) Козачинскиј и његова Трагедо-комедија*, Нови Сад – Београд 1980.
- Иниширукција о дужностима служитеља** = „Иниширукција о дужностима служитеља митрополијске резиденције у Београду ‘ош прваго до последњег’ састављена у Београду 14. маја 1731 год.”, АЗОРУБСМ, Ибр. 2489.
- Јакшић, О Вићенцију Јовановићу** (књ. 199, 200, 201, 202 и 203, 204) = М. Јакшић, *О Вићенцију Јовановићу, Прилози за историју митрополијства му 1731–1737*, ЛМС, књ. 199 (1–50), књ. 200 (85–110), књ. 201 (121–159), књ. 202 и 203 (218–261), књ. 204 (170–234), Нови Сад 1900.
- Јачов, Сјиси Тајној ватиканској архива** = М. Јачов, *Сјиси Тајној ватиканској архива XVI–XVIII века*, Београд 1983.
- Јосимовић, Објашњење предлоја за реулисање овој дела вароши Београда** = Е. Јосимовић, *Објашњење предлоја за реулисање овој дела вароши Београда што лежи у шанцу*, Београд 1867.
- Каниц, Србија** = Ф. Каниц, *Србија, земља и сјановништво*, том 1, Београд 2007.
- Костић, Десјош Георгије II** = М. Костић, *Десјош Георгије II Бранковић (1645–1711): уобличавање кулша првој модерној хероја код Срба*, Београд 2014.
- Костић, Историја фрањевачкој манасири** = М. Костић, *Историја фрањевачкој манасири у Београду*, ПКЈИФ VI (1926) 191–197.
- Костић, Срјско шрјовачко насеље на Ријеци** = М. Костић, *Срјско шрјовачко насеље на Ријеци у XVIII веку*, ИЧ 7 (1957) 37–51.
- Костић, Гробови епископј и грађана шемшварских** = С. Костић, *Гробови епископј и грађана шемшварских у православно срјском храму шемшварском 1757–1838*, Темшвар 1938.
- Максимовић, Реконструкција и шроширење града** = Б. Максимовић, *Реконструкција и шроширење града 1867–1914. године*, in: *Историја Београда 2*, Београд 1974, 307–316.
- Марић Јеринић, Пошлед изблица: Медаље у сјомен освајања Београда** = М. Марић Јеринић, *Пошлед изблица: Медаље у сјомен освајања Београда 1688. из Државне збирке новца у Минхену*, ЗНМ XX/2 (2012) 157–172.
- Медаковић, Срјски митрополијски дворови** = Д. Медаковић, *Срјски митрополијски дворови у XVIII веку*, in: *Барок код Срба*, Загреб 1988, 194–205.
- Милошевић, Владарске врлине Карла VI** = А. Милошевић, *Владарске врлине Карла VI у светилу аустријско-шурској райа 1716–1718*, in: *Умешност и њена улоја у историји: Између шрајностии и шролазних -изама*, Међународни тематски зборник посвећен сећању на проф. др Миодрага Јовановића (1932–2013), ed. З. М. Јовановић, Косовска Митровица 2014, 183–206.
- Милошевић, Крајновић, Вашић, Како су се лечили београдски митрополијши** = А. Милошевић, Д. М. Крајновић, З. Вашић, *Како су се лечили београдски митрополијши у шрвој шоловини 18. века*, in: *800 година срјске медицине*, Зборник радова са VII конгреса историчара медицине, 2017, 435–447.
- Милошевић, Пожаревачки мир 1718** = А. Милошевић, *Пожаревачки мир 1718. на каршама, шравирама и медаљама*, Београд 2018.
- Митровић, Подаци о Србији** = М. Митровић, *Подаци о Србији у шрошоколима Дворској райној савеша у Бечу (1717–1740)*, Београд 1988.
- Михајловић, Грађа за речник сшраних речи** = В. Михајловић, *Грађа за речник сшраних речи у шредвуковском шериоду, I шом (А–Б)*, Институт за лингвистику, Нови Сад 1972.
- Нарочницкиј, Петровић, Политические и културные отношения России** = А. Л. Нарочницкиј, Н. Петровић, *Политические и културные отношения России с югославянскими землями в XVIII в.*, Москва 1984.
- Новаковић, Београд на шравирама од XVI до XIX века** = Ж. Новаковић, *Београд на шравирама од XVI до XIX века*, Београд 1984.
- Нушић, Из шолушрошлости** = Б. Ђ. Нушић, *Из шолушрошлости, белешке, шришце, сећања*, Сабрана дела XXII, Београд 1935.

- Павловић, *Административна и црквена полиција* = Д. М. Павловић, *Административна и црквена полиција аустројугословенска у Србији (од 1718–1739)*, по грађи из бечких архива, Глас СКА LXII (1901) 113–197.
- Павловић, *Финансије и њивреда за време аустројугословенске владавине* = Д. М. Павловић, *Финансије и њивреда за време аустројугословенске владавине у Србији (од 1718–1739)*, Глас СКА LXIV (1901) 1–73.
- Павловић, *Једна од најстаријих очуваних грађевина у Београду* = Д. Ст. Павловић, *Једна од најстаријих очуваних грађевина у Београду*, ГМГБ III (1956) 273–278.
- Писмо од 27. августа 1735. године* = „Писмо од 27. августа 1735. године”, АЗОРУБСМ, Ибр. 2495.
- Поповић Д., *Београд пре 200 година* = Д. Ј. Поповић, *Београд пре 200 година*, Београд 1935.
- Поповић Д., *Београд у XVIII веку* = Д. Ј. Поповић, *Београд у XVIII веку (од 1717. до 1739)*, Београд 2011.
- Поповић Д., *Грађа за историју Београда* = Д. Ј. Поповић, *Грађа за историју Београда од 1711–1739*, ССКА, LXXVIII, II, 61, 2 (1935) 17–108 (Тефтер 1, Регистри, Хесап...), 112–282 (Попис становништва...).
- Поповић Д., *Општинска управа у Београду* = Д. Поповић, *Општинска управа у Београду за време аустројугословенске владавине (1718–1739)*, ГГБ III (1956) 125–134.
- Поповић Д., *Србија и Београд* = Д. Ј. Поповић, *Србија и Београд од Пожаревачкој до Београдској мира (1718–1739)*, Београд 1950.
- Поповић Д., *Срби у Војводини* = Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини. Од Карловачкој мира 1699. до Темишварској сабора 1790*, Књ. 2, Нови Сад 1990.
- Поповић Д., Богдановић, *Грађа за историју Београда* = Д. Ј. Поповић, М. Богдановић, *Грађа за историју Београда од 1717–1739*, Београд 1958.
- Поповић М., *Београдска тврђава (прво издање)* = М. Поповић, *Београдска тврђава (прво издање)*, Београд 1982.
- Поповић М., *Београдска тврђава (друго допуњено издање)* = М. Поповић, *Београдска тврђава (друго допуњено издање)*, Београд 2006.
- Поповић М., *Велики бунар Београдске тврђаве* = М. Поповић, *Велики бунар Београдске тврђаве*, ГГБ XXIV (1977) 31–37.
- Поповић М., *Кайија цара Карла VI у Београду* = М. Поповић, *Кайија цара Карла VI у Београду*, Наслеђе XIII (2012) 9–25.
- Поповић М., *Краљ кайија Београдске тврђаве* = М. Поповић, *Краљ кайија Београдске тврђаве*, Наслеђе III (2001) 9–38.
- Поповић М., *Леополдова кайија Београдске тврђаве* = М. Поповић, *Леополдова кайија Београдске тврђаве*, Наслеђе V (2004) 35–52.
- Поповић М., *Прилој ироучавању београдске Српске вароши* = М. Поповић, *Прилој ироучавању београдске Српске вароши – Спаша Саборна црква и Миштропољски двор*, Глас САНУ CDXX, Одељење историјских наука 16 (2012) 145–172.
- Поповић М., *Пројекти Николе Доксаја де Мореза* = М. Поповић, *Пројекти Николе Доксаја де Мореза за реконструкцију београдских тврђава 1723–1725. године*, ГГБ XXX (1983) 39–58.
- Поповић М., *Утврђене средњовековне кайије* = М. Поповић, *Утврђене средњовековне кайије на С-И бедему Београдској града*, Београдска тврђава IV, Саопштења 9, 1970.
- Поповић М., *Чесма Мехмед-паше Соколовића* = М. Поповић, *Чесма Мехмед-паше Соколовића*, ГГБ XXVII (1980) 71–83.
- Поповић М., Бикић, *Комплекс средњовековне Миштропољске* = М. Поповић, В. Бикић, *Комплекс средњовековне Миштропољске у Београду*, Београд 2004.
- Протић, *Одломци за историју* = К. С. Протић, *Одломци за историју града Београда, Београд од 1718. до 1739*, ГНЧ VIII (1886).
- Протић, *Путовање кроз Србију* = К. Протић, *Путовање кроз Србију 1719. и 1720. године*, Отаџбина XXI (1889) 616–630.

- Радовић, Занайско оружје Балкана** = А. Радовић, *Занайско оружје Балкана: XVII–XIX век*, каталог изложбе, Београд 2002.
- Радосављевић, Ваљевска епископија** = Н. Радосављевић, *Ваљевска епископија у „извештенију” из 1735. године*, ГИАВ 32 (1998) 9–37.
- Руварац, Годишњи њрошак** = Д. Руварац, *Годишњи њрошак митрополија београдско-карловачкој Вићенија Јовановића на званичнике, учитеље и послужитеље*, АИСПКМ IV (1914) 279–280.
- Руварац, Дужности и права дворјана и дворских служитеља** = Д. Руварац, *Дужности и права дворјана и дворских служитеља за време митрополисања Мојсеја Пејровића*, СС XVII (1907) 417–421, 452–454.
- Руварац, Историјско-критична црња о Викенију Јовановићу** = Д. Руварац, *Историјско-критична црња о Викенију Јовановићу митрополију београдском и карловачком 1731–1737*, Земун 1886.
- Руварац, Колико је њрошено** = Д. Руварац, *Колико је њрошено за београдску Архиепископско Митрополијску Резиденцију?*, АИСПКМ III (1913) 85–86.
- Руварац, Мојсије Пејровић** = Д. Руварац, *Мојсије Пејровић, митрополиј београдски, 1713–1730: њролој историји српске цркве*, ССКА 34 (1898) 81–200.
- Руварац, Њојкрејно имање Митрополије београдске** = Д. Руварац, *Њојкрејно имање Митрополије београдске у Београду 1730*, Архив за историју Српске православне карловачке митрополије 2 (1912) 209–210.
- Руварац, Одношјај митрополија Вићенија Јовановића** = Д. Руварац, *Одношјај митрополија Вићенија Јовановића сјрам коадјутора Николе Димитријевића*, СС XIV, књ 17 и 18 (1904) 501–503, 525–528.
- Руварац, Тестиаменј Вићенија Јовановића** = Д. Руварац, *Тестиаменј Вићенија Јовановића Архиепископа – Митрополија београдско-карловачкој 1731–1737*, ВСЦ XXX, св. XI (1925) 683–684.
- Руварац, Уговори митрополија Вићенија Јовановића** = Д. Руварац, *Уговори митрополија Вићенија Јовановића са дворским послужитељима*, АИСПКМ I (1911) 49–53.
- Самарцић, Барок и Срби** = Р. Самарцић, *Барок и Срби*, in: *Зайагноевројски барок и византијски свей*, ed. Д. Медаковић, Београд 1991, 13–17.
- Самарцић, Београд у међународној њројовини** = Р. Самарцић, *Београд у међународној њројовини XVI и XVII века*, in: *Историја Београда 1*, ed. В. Чубриловић, Београд 1974, 359–375.
- Симић, За љубав оцаубине** = В. Симић, *За љубав оцаубине: ѡаѡројше и ѡаѡројшизми у српској култури XVIII века у Хабзбуршкој монархији*, Нови Сад 2012.
- Стефановић Виловски, Београд, 1717–1739** = Т. Стефановић Виловски, *Београд, 1717–1739*, Београд 1906.
- Стојановић, Сјари српски зајиси и најѡиси** = Љ. Стојановић, *Сјари српски зајиси и најѡиси II*, Београд 1983.
- Тештер од ѡрезѡа** = „Тештер од ѡрезѡа” (1731–1737), АЗОРУБСМ, Ибр. 2417.
- Тимотијевић, Визѡација манастира Шишатовца** = М. Тимотијевић, *Визѡација манастира Шишатовца у XVIII веку, Прилој ѡроучавању ефемерној сѡекѡакла*, in: *Манастир Шишатовца*, Зборник радова, Београд 1989, 341–366.
- Тимотијевић, Манастир Крушедол** = М. Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, II, Београд – Нови Сад 2008.
- Тимотијевић, Порѡреѡи архијереја** = М. Тимотијевић, *Порѡреѡи архијереја у новој српској умејности*, in: *Зайагноевројски барок и византијски свей*, ed. Д. Медаковић, Београд 1991, 147–174.
- Тимотијевић, Српско барокно сликарство** = М. Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, Нови Сад 1996.
- Тодић, Јов Василијевић у Карловцима** = Б. Тодић, *Јов Василијевић у Карловцима 1743–1744. године*, ЗНМ XVIII–2 (2007) 179–196.

- Тодоровић, Ениџиџет у сенци** = Ј. Тодоровић, *Ениџиџет у сенци: Маџирање моћи и државни сџектџакл у Карловачкој Миџрополији*, Нови Сад 2010.
- Тодоровић, Засџаве илирско-расџијанске реџиментџе** = Ј. Тодоровић, *Засџаве илирско-расџијанске реџиментџе у конџекстџу ефемерноџ сџектџакла*, Наслеђе IV (2003) 79–86.
- Тодоровић, Конџеџиџ џриваџиноџ на џозорници јавноџ** = Ј. Тодоровић, *Конџеџиџ џриваџиноџ на џозорници јавноџ – џриваџини живоџи на миџрополиџском двору у 18. веку*, in: *Приваџини живоџи у срџским земљама у освиџ модерноџ доба*, ed. А. Фотић, Београд 2005, 655–686.
- Тодоровић, Из збирке медаља Нумизмаџичко-еџиџрафскоџ одељења** = Н. Тодоровић, *Из збирке медаља Нумизмаџичко-еџиџрафскоџ одељења Народноџ музеја у Беоџраду – Медаље које илустџрују раџиоџе с Турџима у XVI, XVII и XVIII веку*, Зборник Народног музеја I (1958) 127–144.
- Тодоровић, Јуџословенске и иноџиџране медаље** = Н. Тодоровић, *Јуџословенске и иноџиџране медаље*, Београд 1964.
- Тодоровић, Пожареваџки мир** = Н. Тодоровић, *Пожареваџки мир, 1718, у лиџераџури, џравири и медаљерџтџву*, Зборник Народног музеја VIII (1975) 509–525.
- Томић, Бреџ за размиџљање** = В. Томић, *Бреџ за размиџљање: Беоџрад на џравирама од XVI до XIX века*, Београд 2012.
- Точанаџ, Беоџрадска и Карловачка миџрополија** = И. Точанаџ, *Беоџрадска и Карловачка миџрополија – џроџес џједињења (1722–1731)*, ИЧ LV (2007) 201–217.
- Точанаџ, Срџски народно-џрквени сабори** = И. Точанаџ, *Срџски народно-џрквени сабори (1718–1735)*, Београд 2008.
- Триџковић, Беоџрад џод џурском влаџићу** = Р. Триџковић, *Беоџрад џод џурском влаџићу 1521–1804. џодине*, in: *Иџиџорија Беоџрада*, ed. З. Антонић, Београд 1995, 91–141.
- Триџковић, Вароџ џосле 1740. џодине** = Р. Триџковић, *Вароџ џосле 1740. џодине*, in: *Иџиџорија Беоџрада 1*, ed. В. Чубриловић, Београд 1974, 641–673.
- Триџковић, Главна џврђаџа Царџџива џрема Евроџи** = Р. Триџковић, *Главна џврђаџа Царџџива џрема Евроџи*, in: *Иџиџорија Беоџрада 1*, ed. В. Чубриловић, Београд 1974, 585–637.
- Хан, „Пџаџоџрла сџакла”** = В. Хан, *„Пџаџоџрла сџакла” из Горњеџ џрада Беоџрадске џврђаџе*, Археолоџки музеј на Македонија, Зборник посветен на Димџе Коџо, VI–VII, Скопје 1975, 317–326.
- џуњаџ, Смедеревска џврђаџа** = М. џуњаџ, *Смедеревска џврђаџа, новија иџџраживања*, Смедерево 1998.
- Чубриловић, Развој џривреде 1740–1788** = В. Чубриловић, *Развој џривреде 1740–1788*, in: *Иџиџорија Беоџрада 1*, ed. В. Чубриловић, Београд 1974, 674–693.
- џабановић, Беоџрад као џџравно-војно и џривредно седџиџиџе** = Х. џабановић, *Беоџрад као џџравно-војно и џривредно седџиџиџе у XVI–XVII веку*, in: *Иџиџорија Беоџрада 1*, ed. В. Чубриловић, Београд 1974а, 323–348.
- џабановић, Град и џеџово сџановниџиџво** = Х. џабановић, *Град и џеџово сџановниџиџво у XVI–XVII веку*, in: *Иџиџорија Беоџрада 1*, ed. В. Чубриловић, Београд 1974б, 385–422.
- џабановић, Урбани разџиџак Беоџрада** = Х. џабановић, *Урбани разџиџак Беоџрада од 1521. до 1688. џодине*, ГГБ XVII (1970) 5–40.
- џкалаџера, Беоџрадска Нова доња вароџ** = Ж. џкалаџера, *Беоџрадска Нова доња вароџ у XVIII веку*, ГГБ XVIII (1971) 53–75.
- џкалаџера, Локаџије неџих знаменџиџих беоџрадских џрађеџина** = Ж. џкалаџера, *Локаџије неџих знаменџиџих беоџрадских џрађеџина XVI и XVIII века*, ГГБ XX (1973) 171–187.
- џкалаџера, Маџа једноџ дела Беоџрадскоџ дисџриџтџа** = Ж. џкалаџера, *Маџа једноџ дела Беоџрадскоџ дисџриџтџа из 1721. џодине*, ГГБ XVII (1970) 43–65.
- џкалаџера, Планаџи барокне реконџиџруџије Беоџрада** = Ж. џкалаџера, *Планаџи барокне реконџиџруџије Беоџрада из 1717–1740. џодине*, УБ 22 (1973) 13–18.

- Шкаламера, Поповић М., *Најстарија сачувана кућа у Београду*** = Ж. Шкаламера, М. Поповић, *Најстарија сачувана кућа у Београду из прве половине XVIII века*, ГГБ XXIX (1982) 27–41.
- Шкаламера, Поповић М., *Урбани развој Дорћола*** = Ж. Шкаламера, М. Поповић, *Урбани развој Дорћола*, ГГБ XXV (1978) 211–253.
-
- Acerbi, *The Austrian Imperial-Royal Army*** = E. Acerbi, *The Austrian Imperial-Royal Army (Kaiserliche-Königliche Heer) 1805–1809: A Dictionary of K. K. Austrian Regimental Positions and Ranks*, http://www.napoleon-series.org/military/organization/Austria/ArmyStudy/c_AustrianArmyDictionary.html (25. 6. 2018).
- Adamson, *The Making of the Ancient-Regime Court*** = J. Adamson, *The Making of the Ancient-Regime Court 1500–1700*, in: *The Princely Courts of Europe: Ritual, Politics and Culture*, ed. J. Adamson, London 1999, 7–41.
- Adshead, *Salt and civilization*** = S. A. M. Adshead, *Salt and civilization*, London 1992.
- Aggsbach's Paleolithic Blog** = Aggsbach's Paleolithic Blog, Stone age after the Stone age: Gunflint, <http://www.aggsbach.de/2011/10/stone-age-after-the-stone-age-gun-flint/> (12. 1. 2018).
- Andersson, *Foreign Seductions*** = E. I. Andersson, *Foreign Seductions: Sumptuary laws, consumption and national identity in early modern Sweden*, in: *Fashionable Encounters: Perspectives and trends in textile and dress in the Early Modern Nordic World*, edd. T. E. Mathiassen, M-L. Nosch, M. Ringgaard, K. Toftegaard, Oxbow Books, Oxford 2014, 21.
- Aries, Weaver, *The Hour of Our Death*** = P. Aries, H. Weaver, *The Hour of Our Death: The Classic History of Western Attitudes Toward Death over the Last One Thousand Years*, New York 1982.
- Atzmannstorfer et al., *Much of the same?*** = J. Atzmannstorfer, A. Christian, H. Körbl, R. Starch, B. Weisskopf, D. Weltin, *Much of the same? Das Leben am Hof im Spiegel der Zeremonialprotokolle (1652–1800). Ein quellenkritischer Werkstattbericht*, in: *Der Wiener Hof im Spiegel der Zeremonialprotokolle (1652–1800). Eine Annäherung*, Hrsg. von Irmgard Pangerl und Martin Scheutz, Innsbruck–Wien–Bozen 2007, 229–253.
- Austin, *A Study and Some Hypotheses*** = R. J. Austin, *A Study and Some Hypotheses Regarding Gunflint Procurement*, *The Florida Anthropologist*, Vol. 64, No. 2 (2011) 85–105.
- Azinović Bebek, *Novovjekovni nabožni predmeti*** = A. Azinović Bebek, *Novovjekovni nabožni predmeti nađeni prigodom arheoloških istraživanja na lokalitetima sjeverozapadne Hrvatske*, doktorski rad, Filozofski fakultet, Zagreb 2012 (u rukopisu).
- Ágoston, *Empires and warfare*** = G. Ágoston, *Empires and warfare in east-central Europe, 1550–1750: the Ottoman–Habsburg rivalry and military transformation*, in: *European Warfare, 1350–1750*, edd. F. Tallett, D. J. B. Trim, Cambridge 2010, 110–134.
- Bassett, *The Imperial Austrian army*** = R. Bassett, *For God and Kaiser – The Imperial Austrian army from 1619 to 1918*, New Haven and London 2015.
- Bauer, *Barock*** = H. Bauer, *Barock: Kunst einer Epoche*, Berlin 1992.
- Bearzi, Bearzi, *Architettura degli impianti*** = G. Bearzi, V. Bearzi, *Architettura degli impianti. Da una ricerca esemplificativa nel passato una prospettiva per il prossimo future*, Tecniche Nuove, 1997.
- Bekić, *Novovjekovno staklo*** = L. Bekić, *Novovjekovno staklo iz podmorja Istre i Dalmacije / Post-Medieval glass from the seabed of Istria and Dalmatia*, Muzej antičkog stakla / Museum of ancient glass – Međunarodni centar za podvodnu arheologiju u Zadru / International Centre for Underwater Archaeology in Zadar, Zadar 2014.
- Bernhart, *Die Türken im Wandel des historischen Urteils*** = M. Bernhart, *Die Türken im Wandel des historischen Urteils: Eine medaillen geschichtliche Betrachtung*, *Monatshefte für Kunstwissenschaft* 8(3) (1915) 69–80.
- Bernheimer, *Georg Wilhelm Vestner und Andreas Vestner*** = F. Bernheimer, *Georg Wilhelm Vestner und Andreas Vestner: Zwei Nürnberger Medailleure*, München 1984.

- Bikić, *Early Modern Period Pottery*** = V. Bikić, *Early Modern Period Pottery from Belgrade: Production and Consumption Models*, in: *Ceramics Between Change and Challenge, Between Past and Present, from Baroque until Today*, edd. B. Crvenković, J. Popović, Museum of Applied Arts, Belgrade 2016, 28–33.
- Bikić, *Gradska keramika Beograda*** = V. Bikić, *Gradska keramika Beograda (16–17. vek)*, Beograd 2003.
- Bikić, *The Haban pottery*** = V. Bikić, *The Haban pottery from the Belgrade Fortress: Archaeological Contexts, Chronology, Decorative Designs*, *Starinar* LXII (2012) 205–227.
- Bikić, *Viseći svećnjaci*** = V. Bikić, *Viseći svećnjaci sa područja srednjovekovne Srbije*, *Annales – Series Historia et Sociologia* 18, 2 (2008) 361–368.
- Bikić, Miladinović-Radmilović, *Vojnik ili sveštenik*** = V. Bikić, N. Miladinović-Radmilović, *Vojnik ili sveštenik: slučaj groba sa Beogradske tvrđave*, in: *Bioarheologija na Balkanu. Metodološke, komparativne i rekonstruktivne studije života u prošlosti. Radovi Bioarheološke sekcije Srpskog arheološkog društva*, edd. N. Miladinović-Radmilović, S. Vitezović, Beograd – Sremska Mitrovica 2016, 159–183.
- Bikić, Vitezović, *Bone working and the army*** = V. Bikić, S. Vitezović, *Bone working and the army: An early eighteen-century button workshop at the Belgrade fortress*, in: *Close to the bone: current studies in bone technologies*, ed. S. Vitezović, Belgrade 2016, 57–65.
- Blažková, Matějková, *Novověká odpadní jímka*** = G. Blažková, K. Matějková, *Novověká odpadní jímka z Pražského hradu*, in: *Castrum Pragense 13: Nálezy hmotné kultury z renesančních odpadních jímek z Pražského hradu*. Díl II. Studie, edd. G. Blažková, J. Vepřeková, Archeologický ústav AV ČR, Praha 2016, 185–204.
- Bojani, Ravanelli Guidoti, Fanfani, *La donazione Galeazzo Cora*** = G. C. Bojani, C. Ravanelli Guidoti, A. Fanfani, *La donazione Galeazzo Cora – ceramiche dal medioevo al XIX secolo*, Vol. 1, Museo Internazionale delle ceramiche in Faenza, Fabri editori, Milano 1985.
- Bonanni, *Numismata Pontificum Romanorum*** = P. P. Bonanni, *Numismata Pontificum Romanorum quae a tempore Martini V. usque ad annum MDCXCIX vel auctoritate publica vel privato genio in lucem prodire, explicata, ac multiplici eruditione sacra, & prophana illustrata*, vol. I, Rome 1699, 192.
- Borkowski, *Rozrywka*** = T. Borkowski, *Rozrywka – zabawki i drobna plastyka figuralna*, in: *Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym mieście. Parcele przy ulicy Więziennej 10–11 we Wrocławiu*, *Wratislavia Antiqua* 1, edd. C. Buško, J. Piekalski, Wrocław 1999, 187–201.
- Böhmer, *Keramikfunde*** = H. Böhmer, *Keramikfunde aus dem Bürger- und Krämerhaus Residenzplatz 11 in Passau, Die Brandkatastrophen von 1442 und 1662 – ein Glücksfall die Keramikforschung*, in: *Keramik und Technik, Internationale Fachtagung der Österreichischen Gesellschaft für Mittelalterarchäologie zugleich, 43. Internationales Symposium Keramikforschung des Arbeitskreises für Keramikforschung, Mautern an der Donau, 20. bis 25. September 2010*, edd. S. Felgenhauer-Schmiedt, N. Hofer, K. Kührtreiber, G. Scharrer-Liška, Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 27 (2011), 165–172.
- Brandl, *Characterisation of Middle European*** = M. Brandl, *Characterisation of Middle European Chert Sources, A Multi Layered Approach to Analysis*, unpublished dissertation, Universität Wien, Wien 2013.
- Brandl et al., *Raw Material Analysis*** = M. Brandl et al. 2013, *Raw Material Analysis of Military Gunglins from Schloss Neugebäude, Vienna, Austria*, 5th Arheoinvest Symposium, Stories Written in Stone, International Symposium on Chert and Other Knappable Materials, Programme and Abstracts, Iași 20–24. 8. 2013, 65.
- Brewster, *The Edinburgh Encyclopaedia*** = D. Brewster, *The Edinburgh Encyclopaedia, Volume 5*, Edinburgh 1830.
- Broucek, *Im Kampf gegen Franzosen und Türken*** = P. Broucek, *Im Kampf gegen Franzosen und Türken*, in: *Welt des Barock*, Hrgb. von Rupert Feuchtmüller und Elisabeth Kovács, Wien 1986, 105–122.
- Buisseret, *Monarchs, Ministers, and Maps*** = D. Buisseret (ed.), *Monarchs, Ministers, and Maps: The Emergence of Cartography a Tool of Government in Early Modern Europe*, Chicago 1992, 1–4.
- Bursche, *Tafelzier des Barock*** = S. Bursche, *Tafelzier des Barock*, München 1974.
- Castillo Cardenas, *Pharmaceutical glass*** = K. Castillo Cardenas, *Pharmaceutical glass in post-medieval London: a proposed typology*, *London Archaeologist* 2013/2014, 309–315.

- Chelidonio, Woodall, *Italian firesteel flints*** = G. Chelidonio, J. N. Woodall, *Italian firesteel flints and gunflint workshop traces*, Archäologische Informationen 39 (2017), Early View, <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/arch-inf/article/viewFile/42478/36214>, (12. 1. 2018).
- Cochran, Beaudry, *Material culture studies*** = M. D. Cochran, M. C. Beaudry, *Material culture studies and historical archaeology*, in: *The Cambridge companion to historical archaeology*, edd. D. Hicks, M. C. Beaudry, Cambridge 2006, 191–204.
- Courbon, *DE CORDES-SUR-CIEL (Tarn) A KYFFHAUSER (Thuringe)*** = P. Courbon, *DE CORDES-SUR-CIEL (Tarn) A KYFFHAUSER (Thuringe). Les puits à eau de grande profondeur*, 2016/2017, 1–19.
- Crnobrnja, *Spomen medalje izdate povodom austrijskog osvajanja Beograda*** = N. Crnobrnja, *Spomen medalje izdate povodom austrijskog osvajanja Beograda 1688, 1717. i 1789. godine i Požarevačkog mira 1718. godine iz Zbirke Muzeja grada Beograda*, Dinar 23 (2004) 61–64.
- Cserey, *Nachahmungen*** = É. Cserey, *Nachahmungen von Nürnberger Renaissance ofenkacheln*, Ars decorativa 22 (2003) 7–25.
- Ćorović, Blagojević, *Water, society and urbanization in the 19th century Belgrade*** = D. Ćorović, Lj. Blagojević, *Water, society and urbanization in the 19th century Belgrade: Lessons fro adaptation to the climate change*, Spatium International Review 28 (2012) 53–59.
- Dabić, *The Habsburg-Ottoman War*** = V. S. Dabić, *The Habsburg-Ottoman War of 1716–1718 and Demographic Changes War-Afflicted Territories*, in: *The Peace of Passarowitz 1718*, edd. Ch. Ingrao, N. Samardžić, J. Pešalj, Indiana 2011, 191–208.
- Danelzik-Brüggemann, *Ereignisse und Bilder*** = C. Danelzik-Brüggemann, *Ereignisse und Bilder: Bildpublizistik und politische Kultur in Deutschland zur Zeit der Französischen Revolution*, Berlin 1996.
- Das Hausbuch der Mendelschen Zwölfbrüderstiftung*** = *Das Hausbuch der Mendelschen Zwölfbrüderstiftung in Nürnberg – Deutsche Handwerksbilder des 15. und 16. Jahrhunderts*, Bruckmann, München 1965 (Originale in der Nürnberger Stadtbibliothek). http://homepage.univie.ac.at/rudolf.koch/mendel/m_inh.htm (15. 6.2014).
- Day, *Cooking in Europe*** = I. Day, *Cooking in Europe 1650–1850*, Westport, Connecticut and London 2008.
- De Missy, *Histoire militaire du prince*** = J. R. De Missy, *Histoire militaire du prince Eugène de Savoie, du prince et duc de Marlborough, et du prince de Nassau-Frise*, T. 1, La Haye 1729.
- Disselkamp, *Barockheroismus*** = M. Disselkamp, *Barockheroismus. Konzeptionen 'politischer' Größe in Literatur und Traktatistik des 17. Jahrhunderts*, Tübingen 2002.
- Duffy, *The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great*** = C. Duffy, *The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great 1660–1789*, Routledge 2015.
- Engelbrecht, *Theatre de la milice etrangere*** = M. Engelbrecht, *Theatre de la milice etrangere*, priredili Lj. Dabić, M. Peković, Beograd 2014.
- Erdmannsdörffer, *Deutsche Geschichte II*** = B. Erdmannsdörffer, *Deutsche Geschichte II*, Berlin 1893.
- Erlach, Bernhard, *Entwurff Einer Historischen Architectur*** = F. Erlach, J. Bernhard, *Entwurff Einer Historischen Architectur: in Abbildung unterschiedener berühmten Gebäude des Alterthums und fremder Völker; umb aus den Geschicht-büchern, Gedächtnüß-münzen, Ruinen, und eingeholten wahrhafften Abrißen, vor Augen zu stellen*, Leipzig 1725, 95 (<https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/fischer1725>).
- Fingerlin, *Gürtel*** = I. Fingerlin, *Gürtel des hohen und späten Mittelalters*, Deutscher Kunstverlag, Berlin 1971.
- Fotić, *Belgrade: A Muslim and Non-Muslim Cultural Centre*** = A. Fotić, *Belgrade: A Muslim and Non-Muslim Cultural Centre (Sixteenth-Seventeenth Centuries)*, in: *Provincial Elites in the Ottoman Empire*, ed. A. Anastasopoulos, Rethymno 2005, 51–75.
- Fragnito, *Cardinals' Courts*** = G. Fragnito, *Cardinals' Courts in Sixteenth-Century Rome*, JMH Vol. 65, No. 1 (1993) 26–56.

- Freedberg, *The Power of Images*** = D. Freedberg, *The Power of Images: Studies in the History and Theory of Response*, Chicago 1991.
- Füssel, *Der inszenierte Tod*** = M. Füssel, *Der inszenierte Tod. Militärische Sterbe- und Beerdigungsrituale im Kontext des Siebenjährigen Krieges*, in: *Übergänge schaffen. Ritual und Performanz in der frühneuzeitlichen Militärgesellschaft*, edd. R. Pröve, C. Winkel, Göttingen 2012, 127–152.
- Füssel, *Der Krieg*** = M. Füssel, *Der Krieg als Inszenierung und Wissensschauplatz im 17. und 18. Jahrhundert*, *Metaphorik* 14 (2008) 205–230.
- Gajić-Kvaščev et al., *Archaeometric study of painted pottery*** = M. Gajić-Kvaščev, V. Bikić, V. J. Wright, I. Radosavljević Evans, Lj. Damjanović-Vasilić, *Archaeometric study of 17th/18th century painted pottery from the Belgrade Fortress*, *Journal of Cultural Heritage* 32 (2018) 9–21.
- Garády, *Agyagművesség*** = S. Garády, *Agyagművesség, Budapest története a török korban*, in: Fekete L. (szerk.), Budapest 1944, 382–401.
- Gariglio, *1706, l'assedio di Torino*** = D. Gariglio, *1706, l'assedio di Torino*, BLU Edizioni, 2005.
- Garwood, *Cross-Cultural Exchange*** = S. Garwood, *Cross-Cultural Exchange in the Post-Medieval Adriatic: An examination of glass artefacts from the 15th through mid-18th centuries*, A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, The University of Sheffield, Faculty of Arts and Humanities, Department of Archaeology, September 2017.
- Gebert, *Der Handelsmann Johann Ferber und Rechenpfenningmacher*** = C. F. Gebert, *Der Handelsmann Johann Ferber und Rechenpfenningmacher*, *Mitteilungen der Bayerischen Numismatischen Gesellschaft* XXXV (1918) 129–138.
- Gerlind, *Müller, Philipp Heinrich*** = W. Gerlind, *Müller, Philipp Heinrich*, *Neue Deutsche Biographie* 18 (1997) 468.
- Goloubeva, *The Glorification of Emperor*** = M. Goloubeva, *The Glorification of Emperor Leopold I in Image, Spectacle and Text*, Mainz 2000.
- Grew, de Neergaard, *Shoes and pattens*** = G. Grew, M. de Neergaard, *Medieval finds from excavations in London: 2, Shoes and pattens*, illustration by S. Mitford, London 2001.
- Gutkas, *Prinz Eugen von Savoyen*** = K. Gutkas, *Prinz Eugen von Savoyen, Feldherr und Staatsmann*, in: *Prinz Eugen und das barocke Österreich: Ausstellung der Republik Österreich und das Landes Niederösterreich*, Wien 1986, 5–32.
- Hauenfels, *Visualisierung von Herrschaftsanspruch*** = T. Hauenfels, *Visualisierung von Herrschaftsanspruch. Die Habsburger und Habsburg-Lothringer in Bildern*, Wien 2005.
- Hirsch, *Die Medaillen auf den Entsatz Wiens*** = A. Hirsch, *Die Medaillen auf den Entsatz Wiens 1683*, Troppau 1883.
- Hofer, *Handbuch*** = N. Hofer (ed.), *Handbuch zur Terminologie der mittelalterlichen und neuzeitlichen Keramik in Österreich*, *Fundberichte aus Österreich Materialhefte A, Sonderheft 12*, Wien 2010.
- Horvat, Biondić, *Keramika i staklo 17. i 18. stoljeća*** = I. Horvat, R. Biondić, *Keramika i staklo 17. i 18. stoljeća iz starog franjevačkog manastira*, *Katalog izložbe, Muzej Slavonije, Osijek* 2007.
- Houston, Stroyan *Firearms, An Illustrated History*** = R. Houston, C. Stroyan (edd.), *Firearms, An Illustrated History*, Dorling Kindersley Limited, New York 2014.
- Höpfel, *Jesuit Political Thought*** = H. Höpfel, *Jesuit Political Thought: The Society of Jesus and the State, c. 1540–1630*, Cambridge 2004.
- Hurst, Neal, van Beuningen, *Pottery*** = J. G. Hurst, D. S. Neal, H. J. E. van Beuningen, *Pottery produced and traded in north-west Europe 1350–1650*, *Rotterdam papers VI: A contribution to medieval archaeology*, Rotterdam 1986.
- Ingrao, *Habzburška monarhija*** = Č. Ingrao, *Habzburška monarhija 1618–1815*, Beograd 2014.
- Jaworski, *Ślady obróbki surowca kościanego i rogowego*** = K. Jaworski, *Ślady obróbki surowca kościanego i rogowego*, in: *Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym mieście. Parcele przy ulicy Więziennej 10–11 we Wrocławiu*, *Wrocław Antiqua* 1, edd. C. Buško, J. Piekalski, Wrocław 1999, 70–92.

- Kaltenberger, *Die frühneuzeitliche Malhornware*** = A. Kaltenberger, *Die Grabungen des Österreichischen Archäologischen Institut im ehem. Benediktinerkloster ("Schloss") Mondsee III, Die frühneuzeitliche Malhornware*, Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines 141/I (1996) 187–227.
- Kaltenberger, *Keramik des Mittelalters und der Neuzeit in Oberösterreich 1*** = A. Kaltenberger, *Keramik des Mittelalters und der Neuzeit in Oberösterreich*, Band 1: Grundlagen. Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich 23 – NEARCHOS Band 17, Bibliothek der Provinz, Innsbruck 2007.
- Kaltenberger, *Keramik des Mittelalters und der Neuzeit in Oberösterreich 2*** = A. Kaltenberger, *Keramik des Mittelalters und der Neuzeit in Oberösterreich*, Band 2: Katalog. Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich 24 – NEARCHOS Band 18, Bibliothek der Provinz, Innsbruck 2007.
- Kantorowicz, *The King's Two Bodies*** = E. H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*, Princeton 1997.
- Kaufmann, *Court, Cloister, and City*** = T. C. Kaufmann, *Court, Cloister, and City, The Art and Culture of Central Europe*, Chicago 1995.
- Kitsikopoulos, *Innovation and Technological Diffusion*** = H. Kitsikopoulos, *Innovation and Technological Diffusion: An economic history of early steam engines*, Routledge 2015.
- Knaap, *Meditation, Ministry, and Visual Rhetoric*** = A. C. Knaap, *Meditation, Ministry, and Visual Rhetoric in Peter Paul Rubens's Program for the Jesuit Church in Antwerp*, in: *The Jesuits II: cultures, sciences, and the arts, 1540–1773*, edd. J. W. O'Malley et al., Toronto 2006, 157–181.
- Knapp, Tüskes, *Emblematics in Hungary*** = É. Knapp, G. Tüskes, *Emblematics in Hungary: a study of the history of symbolic representation in Renaissance and Baroque literature*, Tübingen 2003.
- Kondorosy, *Cseréppipák a Budai*** = S. Kondorosy, *Cseréppipák a Budai felső vízivárosból, Budapest Régiségei* 41 (2007) 249–280.
- Kovács, *16th–18th century Hungarian pottery types*** = G. Kovács, *16th–18th century Hungarian pottery types*, Antaeus 19–20 (1990–1991) 169–180.
- Kowalska, *Leatherworking*** = A. B. Kowalska, *Leatherworking in Late Medieval Szczecin Chyżyńska Neighbourhood*, Szczecin 2013.
- Krenn et al., *Koch- und Tafelgeschirr*** = M. Krenn, J. Kraschitzer, D. Schön, J. Wagner, *Koch- und Tafelgeschirr des 18. Jahrhunderts, Ein Keramikfunkomplex aus Melk, Niederösterreich*, Fundberichte aus Österreich Materialheft A 17, Wien 2007.
- Kucher, *The Water Supply System of Siena*** = M. P. Kucher, *The Water Supply System of Siena, Italy: The Medieval Roots of the Modern Networked City*, Psychology Press, 2005.
- Langer, *Serbien unter der Kaiserlichen Regierung*** = J. Langer, *Serbien unter der Kaiserlichen Regierung 1717–1739, /poseban otisak/ Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs*, Bd. III, Wien 1889, 155–247.
- Langins, *Conserving the Enlightenment*** = J. Langins, *Conserving the Enlightenment: French Military Engineering from Vauban to the Revolution*, MIT Press, 2004.
- Laslett, Clarke, *Houseful and household in an eighteenth-century Balkan city*** = P. Laslett, M. Clarke, *Houseful and household in an eighteenth-century Balkan city. A tabular analysis of the listing of the Serbian sector of Belgrade in 1733–4*, in: *Household and family in past time*, edd. P. Laslett, R. Wall, Cambridge 2008², 375–400.
- Lech, *Mining and Distribution*** = J. Lech, *Mining and Distribution of Siliceous Rocks Among the First Farming Communities in Eastern Central Europe – a review*, in: *Chipped Stone Industries of the Early Farming Cultures in Europe, Archaeologia interregionalis*, eds. J. K. Kozłowski, S. K. Kozłowski, Krakow 1988, 369–380.
- Leech, *The processional city*** = R. Leech, *The processional city: some issues for historical archaeology*, in: *The Familiar Past? : Archaeologies of later historical Britain*, edd. S. Tarlow, S. West, Routledge–London 1999, 19–34.
- Losier, *Bouteilles et flacons*** = C. Losier, *Bouteilles et flacons: Les Contenants utilitaires français du début du XVIIIe siècle au début du XIXe siècle*, Aspects techniques et sociaux, Journal of glass studies 54 (2012) 151–179.

- Lucas**, *Voyage du sieur Paul Lucas* = L. Paul, *Voyage du sieur Paul Lucas fait en MDCCXIV, &c. par ordre de Louis XIV, dans la Turquie, l'Asie, Sourie, Palestine, Haute et Basse Egypte, &c...*, vol. I, Amsterdam, Steenhouwer & Uytwerp, 1720.
- Lucke**, *Sylloge numismatum elegantiorum* = J. J. Lucke, *Sylloge numismatum elegantiorum, quae diuersi imp: reges, principes, comites, respublicae diuersas ob causas ab anno 1500. ad annum usq. 1600 cudi fecerunt, concinnata & historica narratione (sed breui) illustrata*, Starassburg 1620.
<https://gallica.bnf.fr/ark:/bpt6k96568379.textelimage> (28. 9. 2018).
- Lyster**, *The Citadel of Cairo* = W. Lyster, *The Citadel of Cairo: A History and Guide*, Cairo 1990.
- Malnar, Marjanić, Labus**, *Gradnja brama Sv. oca Nikolaja u Rijeci* = B. Malnar, D. Marjanić, N. Labus, *Gradnja brama Sv. oca Nikolaja u Rijeci 1717–1746. – Dokumenti, Artefakti 6–7* (2004) 35–165.
- Mandić**, *Medalje izdate povodom zauzeća Beograda* = R. Mandić, *Medalje izdate povodom zauzeća Beograda 1688, 1717. i 1798. godine iz Zbirke Narodnog muzeja u Beogradu*, Dinar 26 (2006) 60–64.
- Manzo, Peirone**, *I GIORNI DELL'ASSEDIO* = L. Manzo, F. Peirone, *I GIORNI DELL'ASSEDIO*, Torino 2006.
- Maravall**, *Culture of the Baroque* = J. A. Maravall, *Culture of the Baroque, Analysis of a Historical Structure, Theory and History of Literature, Volume 25*, Minneapolis 1986.
- Matsche**, *Die Kunst im Dienst der Staatsidee Kaiser Karls VI* = F. Matsche, *Die Kunst im Dienst der Staatsidee Kaiser Karls VI: Ikonographie, Ikonologie und Programmatik des "Kaiserstils" I*, Berlin – New York 1981.
- McIver**, *Cooking and Eating* = K. A. McIver, *Cooking and Eating in Renaissance Italy – From Kitchen to Table*, London 2014.
- McLoughlin**, *Authoring war* = C. M. McLoughlin, *Authoring war: the literary representation of war from the Iliad to Iraq*, Cambridge 2011.
- McNulty**, *Common beverage bottles* = R. H. McNulty, *Common beverage bottles: their production, use, and forms in seventeenth- and eighteenth- century Netherlands, Part I*, Journal of Glass Studies XIII (1971) 91–119.
- Meecham-Jones**, 'He In Salte Teres Dreynte' = S. Meecham-Jones, 'He In Salte Teres Dreynte': Understanding Troilus's Tears, in: *Emotions and War: Medieval to Romantic Literature*, edd. S. Downes et al., New York 2015, 77–97.
- Melchior-Bonnet**, *The Mirror* = S. Melchior-Bonnet, *The Mirror: A History*, New York 2002.
- Mérot**, *Der Held in der französischen Malerei* = A. Mérot, *Der Held in der französischen Malerei des 17. Jahrhunderts*, in: *Triumph und Tod des Helden. Europäische Historienmalerei von Rubens bis Manet*, edd. M. Ekkehard, A. Repp-Eckert, Mailand 1988, 30–38.
- Mésárosz**, *Szekszárd* = G. Mésárosz, *Szekszárd és környéke törökös díszítésű kerámiai emlékei*, Szekszárd 1968.
- Mesinger**, *Traktat o medalji* = B. Mesinger, *Traktat o medalji*, Osijek 1987, 7–33.
- Micara**, *Alexandria, Egypt* = L. Micara, *Alexandria, Egypt. The role of the harbours and fortifications in the formation of the Mediterranean city's image*, in: *Defensive Architecture of the Mediterranean. XV to XVIII Centuries: Vol. V*, ed. V. Echarri Iribarren, Fortmed 2017, 271–276.
- Milošević**, *Propagandna kampanja bečkog dvora* = A. Milošević, *Propagandna kampanja bečkog dvora u Austrijsko-turskom ratu 1716–1718. godine na kartama i gravirama*, Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku 131 (2011) 92–111.
- Milošević**, *The Festival Book for the Exchange* = A. Milošević, *The Festival Book for the Exchange of Austrian and Turkish Deputation in 1719*, in: *The Peace of Passarowitz, 1718*, edd. C. Ingrao, N. Samardžić, J. Pešalj, West Lafayette 2011, 239–253.
- Mitrović**, *The Peace of Passarowitz* = K. Mitrović, *The Peace of Passarowitz and the Re-establishment of the Catholic Dioecesan Administration in Belgrade and Smederevo*, in: *The Peace of Passarowitz, 1718*, edd. C. Ingrao, N. Samardžić, J. Pešalj, Indiana 2011, 212–214.

- Muller, *Jesuit Uses of Art*** = J. Muller, *Jesuit Uses of Art in the Province of Flanders*, in: *The Jesuits II: cultures, sciences, and the arts, 1540–1773*, edd. J. W. O'Malley et al., Toronto 2006, 113–156.
- Mumford, *The city in history*** = L. Mumford, *The city in history, its origins, its transformations and its prospects*, New York 1961.
- Müller, Vogel, *Atlas Architektur*** = W. Müller, G. Vogel, *Atlas Architektur. Istorija graditeljstva od romanike do danas*, tom 2, Beograd 2005.
- Oleson, *Greek and Roman Mechanical Water-Lifting Devices*** = J. P. Oleson, *Greek and Roman Mechanical Water-Lifting Devices: The History of a Technology*, Springer Science & Business Media, 1984.
- Orser, *Historical Archaeology*** = C. E. Orser, Jr., *A Historical Archaeology of the Modern World*, Springer – New York 1996.
- Orvieto** = “Orvieto – Caput Etruriae”, GAL Trasimeno Orvietano, Orvieto 2015.
- Ottendorf, Teuber, *Die österreichische Armee*** = R. von Ottendorf, O. Teuber, *Die österreichische Armee von 1700 bis 1867*, Akad. Druck-u, Verlagsanstalt, Graz 1971.
- Papastratos, *Paper Icons*** = D. Papastratos, *Paper Icons, Greek Orthodox Religious Engravings 1665–1899*, II, Athens 1990, 531.
- Parrott, *From military enterprise to standing armies*** = D. Parrott, *From military enterprise to standing armies: war, state, and society in western Europe, 1600–1700*, in: *European Warfare, 1350–1750*, edd. F. Tallett, D. J. B. Trim, Cambridge 2010, 74–95.
- Parshall, *Prints as Objects of Consumption*** = P. Parshall, *Prints as Objects of Consumption in Early Modern Europe*, *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 28 (1998) 19–36.
- Pilsitz, *Architektonische entwicklung*** = M. Pilsitz, *Architektonische entwicklung Historischer Fabrikbauten im Siedlungsgebiet des Heutigen Budapest zwischen 1815 und 1915 unter besonderer berücksichtigung der Brauereien*, PhD Thesis, 2015.
- Pollak, *Cities at War in Early Modern Europe*** = M. Pollak, *Cities at War in Early Modern Europe*, Cambridge 2010.
- Polleross, “Pro decore Majestatis” Zur Repräsentation Kaiser Leopold I.** = F. Polleross, “Pro decore Majestatis” Zur Repräsentation Kaiser Leopold I. in *Architektur, Bilder und Angewante Kunst*, Jahrbuch des Kunsthistorischen Museums Wien 4/5 (2002/2003) 191–295.
- Polleroß, *Zur Repräsentation der Habsburger*** = F. B. Polleroß, *Zur Repräsentation der Habsburger in der bildenden Kunst*, in: *Welt des Barock*, edd. R. Feuchtmüller, E. Kovács, Wien 1986, 87–104.
- Pulselli et al., *An emergy evaluation of a medieval water management system*** = R. M. Pulselli, B. Rugani, E. Tiezzi, N. Marchettini, *An emergy evaluation of a medieval water management system: the case of the underground “Bottini” in Siena (Italy)*, *WIT Transactions on Ecology and the Environment* 128 (2010) 369–374.
- Radek, *Przynależność gatunkowa skór*** = T. Radek, *Przynależność gatunkowa skór z działki przy ul. Więziennej 11*, in: *Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym mieście. Parcele przy ulicy Więziennej 10–11 we Wrocławiu*, *Wratistavia Antiqua* 1, edd. C. Buško, J. Piekalski, Wrocław 1999, 95–105.
- Rafaelli, *Rame d'arte*** = U. Rafaelli (ed.), *Rame d'arte – Dalla preistoria al XX secolo nelle Alpi centro-orientali*, a cura di U. Rafaelli, Provincia autonoma, Servizio beni culturali Castello del Buonconsiglio, Monumenti e collezioni provinciali, Trento 1998.
- Ray, *Seven Partly Underground Rooms and Buildings*** = M. A. Ray, *Seven Partly Underground Rooms and Buildings for Water, Ice, and Midgets*, Pamphlet Architecture 20 (1997) 78.
- Riccetti, *Antonio da Sangallo il Giovane in Orvieto*** = L. Riccetti, *Antonio da Sangallo il Giovane in Orvieto. Una lettera ed altri documenti inediti*, *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz* 42. Bd., H. 1 (1998) 67–100.
- Ridovics, Haider, *The history of the Hungarian pipemaker's craft*** = A. Ridovics, E. Haider (edd.), *The history of the Hungarian pipemaker's craft. Hungarian history through the pipemaker's art*, Budapest 2000.

- Sammlung Julius, *Krieg und Frieden in der Medaille und in der Gedenkmünzen*** = Sammlung Julius, *Krieg und Frieden in der Medaille und in der Gedenkmünzen I. Teil bis 1740*, Heidelberg 1958.
- Schmoldt, *Die Nadelstiche des Kupferstechers*** = W. Schmoldt, *Die Nadelstiche des Kupferstechers: Graphische Porträts als Mittel der Propaganda*, in: *Krieg der Bilder: Druckgraphik als Medium politischer Auseinandersetzung im Europa des Absolutismus*, ed. W. Cilleßen, Berlin 1997, 67–75.
- Schnapper, *The King of France as Collector*** = A. Schnapper, *The King of France as Collector in the Seventeenth Century*, JIH Vol. 17, No. 1 (1986) 185–202.
- Schneider, *Medaillen und Schaumünzen des Barock und Rokoko*** = R. Schneider, *Medaillen und Schaumünzen des Barock und Rokoko*, Osnabrück 1988.
- Schumann, *Die andere Sonne*** = J. Schumann, *Die andere Sonne. Kaiserbild und Medienstrategien im Zeitalter Leopolds I.*, Berlin 2003.
- Sedláčková, *From the Gothic period to the Renaissance*** = H. Sedláčková, *From the Gothic period to the Renaissance, Glass in Moravia 1450 – circa 1560*, in: *Studies in post-medieval archaeology 2: Material culture from the end of the 15th century and its reflection in archaeological, written and iconographic sources*, ed. J. Žegklitz, ARCHAIA, Praha 2007, 181–226.
- Silver, *Marketing Maximilian*** = L. Silver, *Marketing Maximilian: the visual ideology of a Holy Roman Emperor*, Princeton 2008.
- Simić, *Patriotism and Propaganda*** = V. Simić, *Patriotism and Propaganda: Habsburg Media Promotion of the Peace Treaty of Passarowitz*, in: *The Peace of Passarowitz, 1718*, edd. C. Ingrao, N. Samardžić, J. Pešalj, West Lafayette, Indiana 2011, 267–290.
- Sloos, *Warfare and the Age of Printing*** = L. Ph. Sloos, *Warfare and the Age of Printing. Catalogue of Early Printed Books from before 1801 in Dutch Military Collections*, Vol. 1, Leiden–Boston 2008.
- Stefanović-Vilovsky, *Belgrad unter der Regierung*** = T. Stefanović-Vilovsky, *Belgrad unter der Regierung Kaiser Karls VI: (1717–1739) mit Benützung archivalischer und anderer Quellen*, Wien 1908.
- Šarić, *Artefakti od okresanog kamena*** = J. Šarić, *Artefakti od okresanog kamena u starijem i srednjem neolitu na tlu Srbije*, Beograd 2014.
- Šimek, *Srednjovjekovno staklo iz Varaždina*** = M. Šimek, *Srednjovjekovno staklo iz Varaždina*, Archaeologia Adriatica 4.1 (2011) 307–324.
- Škaljić, *Turcizmi u srpsko-hrvatskom jeziku*** = A. Škaljić, *Turcizmi u srpsko-hrvatskom jeziku*, Sarajevo 1985 (peto izdanje).
- Tallett, *War and Society*** = F. Tallett, *War and Society in early-modern Europe, 1495–1715*, Routledge – London, New York 1992.
- Tarcsay, *Zum Stand der mittelalterlichen und neuzeitlichen Glasforschung*** = K. Tarcsay, *Zum Stand der mittelalterlichen und neuzeitlichen Glasforschung in Ostösterreich*, in: *Auf gläsernen Spuren, Der Beitrag Mitteleuropas zur archäologisch-historischen Glasforschung*, edd. S. Felgenhauer-Schmiedt, A. Eibner, H. Knittler, Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 19, Wien 2003, 165–178.
- Thieme, Becker, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler*** = U. Thieme, F. Becker, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart* 36 (1992) 232–233.
- Tomka, *Excavated pipes*** = G. Tomka, *Excavated pipes from the 16th to the 18th century in Hungary*, in: *The history of the Hungarian pipemaker's craft. Hungarian history through the pipemaker's art*, edd. A. Ridovics, E. Haider, Budapest 2000, 25–32.
- Uzelac, *Balthazar Neumann i Barokni Beograd*** = Z. Uzelac, *Balthazar Neumann i Barokni Beograd – jedna reinterpretacija Sagallovog bunara iz Orvijeta*, ČP 7–8 (1988) 31–34.
- Vanino, *Isusovci u Beogradu*** = M. Vanino, *Isusovci u Beogradu u XVII i XVIII stoljeću*, Vrela i prinosi 4 (1934) 1–4.
- Veit, *Medaillen und Münzen*** = L. Veit, *Medaillen und Münzen*, Anzeiger des Germanischen Nationalmuseum (1962) 122–137.

- Vizi, *A kora újkori kerámia*** = M. Vizi, *A kora újkori kerámia feldolgozásának módszerei. Az Ozorai várkastély leletanyagának adatbázisáról*, in: *Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary*, II, edd. E. Benkő, G. Kovács, Budapest 2010, 817–838.
- Vocelka, *Glanz und Untergang der höfischen Welt*** = K. Vocelka, *Glanz und Untergang der höfischen Welt: Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat*, Wien 2004.
- Volkman, *Die Architektur des 18. Jahrhunderts*** = S. Volkman, *Die Architektur des 18. Jahrhunderts im Temescher Banat*, PhD Thesis, Heidelberg 2001.
- Wachowski, *Militaria*** = K. Wachowski, *Militaria*, in: *Ulice sredniowiecznego Wrocławia, Wratislavia Antiqua II*, edd. J. Piekalski, K. Wachowski, Wrocław 2010, 179–183.
- Weber, *Die Medaille*** = I. S. Weber, *Die Medaille, ein wichtiges Medium der Propaganda während der Türkenkriege*, in: *Diplomaten und Wesire. Krieg und Frieden im Spiegel türkischen Kunsthandwerks*, ed. P. Schienerl, München 1988, 51–70.
- Weber, Seelig, *Kürfürst Max Emanuel, Bayern und Europa*** = I. S. Weber, L. Seelig, *Kürfürst Max Emanuel, Bayern und Europa um 1700* (Band II), München 1976.
- Weifert, *Meine Sammlung von Medaillen auf die Eroberungen Belgrads*** = H. Weifert, *Meine Sammlung von Medaillen auf die Eroberungen Belgrads in den Jahren 1688, 1717 und 1789 und den Frieden von Passarowitz 1718*, Wien 1893.
- Weiner, *On Gunflint Manufacture in Germany*** = J. Weiner, *On Gunflint Manufacture in Germany*, *Archäologische Informationen* 39 (2016) 247–264.
- West, *Introduction*** = S. West, *Introduction*, in: *The Familiar Past?: Archaeologies of later historical Britain*, edd. S. Tarlow, S. West, Routledge–London 1999, 1–15.
- Winter, *Glanz des Hauses Habsburg*** = H. Winter, *Glanz des Hauses Habsburg. Die habsburgische Medaille im Münzkabinett des Kunsthistorischen Museums*, Wien 2009.
- Wiśniewski, *Wyroby kamienne*** = A. Wiśniewski, *Wyroby kamienne*, in: *Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym mieście. Parcele przy ulicy Więziennej 10–11 we Wrocławiu*, *Wratislavia Antiqua* 1, edd. C. Buško, J. Piekalski, Wrocław 1999, 120–135.
- Wohlfahrt, *Christian Wermuth*** = C. Wohlfahrt, *Christian Wermuth: ein deutscher Medailleur der Barockzeit*, London 1992.
- Wolff, *The Singing Turk*** = L. Wolff, *The Singing Turk: Ottoman Power and Operatic Emotions on the European Stage from the Siege of Vienna to the Age of Napoleon*, Stanford 2016.
- Woodall et al., *Gunflint Production*** = J. N. Woodall et al., *Gunflint Production in the Monti Lessini, Italy*, *Historical Archaeology*, Vol. 31, Issue 4 (1997) 15–27.
- Wrede, *Das Reich und seine Feinde*** = M. Wrede, *Das Reich und seine Feinde. Politische Feindbilder in der reichspatriotischen Publizistik zwischen Westfälischem Frieden und Siebenjährigem Krieg*, Mainz 2004.

<https://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&bandnummer=bsb00090475&pimage=00001&v=150&nav=&l=fr>

<https://calisphere.org/item/ark:/13030/kt84892bo/>

<http://digitale.bibliothek.uni-halle.de/id/5384101>

<http://eng.travelogues.gr/item.php?view=45384>

<http://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=1999543>

<http://www.inorviato.it/pozzo-di-san-patrizio/>

<http://www.mairie-herserange.fr/mes-loisirs/culture/office-de-tourisme-du-pays-de-longwy/>

<http://www.museotorino.it/view/s/ca7f360517df46928fdaa89895a8fc36>

<http://www.tumblr.com/tagged/flintlock+mechanism>

wikimedia.org/wiki/File:Vienna_-_Plague_Column_-_engraving.jpg

РЕПРОДУКОВАНЕ ПРЕДМЕТЕ ЧУВАЈУ:

Археолошки институт, Београд
Архив САНУ у Сремским Карловцима
Коморни архив / Архив финансијских и судских комора, Беч
Аустријска галерија Белведере, Беч
Аустријски државни архив, Беч
Библиотека Матице српске, Нови Сад
Британска библиотека, Лондон
Главни земаљски архив, Карлсруе
Музеј града Београда
Музеј града Новог Сада
Музеј Српске православне цркве, Београд
Народна библиотека Србије, Београд
Народни музеј у Београду
Немачка градска библиотека, Берлин
Педагошки музеј, Београд
Ратни архив у Бечу
Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”
Универзитетска и државна библиотека Саксонија-Анхалт, Хале

ФОТОГРАФИЈЕ И ЦРТЕЖИ:

Археолошки институт, Београд (Славица Марковић, Угљеша Војводић)
Завод за заштиту споменика културе града Београда
ЈП „Београдска тврђава”
Фото-документација Милоша Јуришића

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

94(497.11 Београд)"1717/1739"(082)

БАРОКНИ Београд : преображаји 1717–1739. / [уредник Весна Бикић]. – Београд : Археолошки институт : Музеј града Београда, 2019 (Београд : Бирограф). – 223 стр. : илустр. ; 25 см. – (Посебно издање / [Археолошки институт] ; бр. 69)

Део текста штампан двостубачно. – Тираж 500. – Стр. 6–9: Предговор / Весна Бикић. – Списак сарадника са афилијацијама: стр. 222–223. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија: стр. 207–221.

ISBN 978-86-6439-043-9 (АИ)

ISBN 978-86-6433-019-0 (МГБ)

а) Београд – 1717–1739 – Зборници

COBISS.SR-ID 275173388

9 788664 330190

9 788664 390439

МУЗЕЈ ГРАДА БЕОГРАДА
BELGRADE CITY MUSEUM
www.mbg.org.rs

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY
www.ai.ac.rs

